

„...kde hrají, stávají se sensací vesnic“³/ Romské divadlo ve Strážnici a jeho snahy zlepšit vnímání Romů

**„...where they play, they become the sensation of the villages“ /
Romani theatre in Strážnice and its efforts for better
perception of Roma**

Abstract

The text presents the findings of a research project on a Romani theatre in south Moravian Strážnice from the 1930s to the 1950s. The study focuses on specific Romani figures involved in the theatre residing within two Romani communities in Strážnice and Petrov but also follows their ties with other Romani families in Radějov, Kněždub, Hrubá Vrbka, Tvarožná Lhota, Sudoměřice, and elsewhere. The article contextualises the emergence of the Romani theatre within the social and cultural conditions of the time, and analyses the limited surviving information on its functioning, main representatives and the themes of the plays staged. In doing so, it seeks to present the Romani theatre artists and the development of their activities in the context of their efforts to emancipate the Romani people, improve their position in society and liberate themselves from a marginalised position.

Key words

activism, association activities, Romani self-presentation, interwar period, Romani theatre, Strážnice

Jak citovat

Slačka, D., Viková, L. 2024. „...kde hrají, stávají se sensací vesnic“: Romské divadlo ve Strážnici a jeho snahy zlepšit vnímání Romů. *Romano džaniben* 31 (1): 53–98.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13745906>

1 Autor je nezávislý badatel, dříve působil jako historik v Muzeu romské kultury v Brně. E-mail: dslacka@seznam.cz

2 Působí na KSKA FF Univerzita Pardubice. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6173-3190>. E-mail: lada.vikova@upce.cz

3 *Polední list* 24. 4. 1942, [autor neuveden] Cikánští ochotníci.

Cílem tohoto textu je nahlížet romské⁵ divadlo vzniklé v meziválečném období na Strážnicku jako specifickou formu kulturně-spoločenského aktérství směřujícího k emancipaci Romů. Úvodem je nutné předeslat základní informaci, kterou budeme dále ještě rozvíjet, že za druhé světové války byly komunity moravských Romů (stejně jako čeští Romové a Sintové z Protektorátu) systematicky vražděny. C. Nečas např. uvádí, že z cca 114 strážnických Romů bylo do koncentračního tábora (dále jen KT) odvečeno 103, z nichž se pouze sedmnácti podařilo válečné utrpení přežít (1983: 71–72). Vyvraždění nositelů svébytné romské kultury včetně většiny autorů a lídrů divadelního uskupení znamenalo také jak násilné přerušení této činnosti, tak následně – přes poválečné snahy o jeho obnovu – i její ukončení.

Naším původním záměrem bylo hledat odpověď na zásadní otázku: je možné na základě dostupných zdrojů považovat toto uskupení romských ochotnických divadelníků za první dosud známý spolkový útvar Romů v českých zemích? Přestože jsme institucionální podobu a zakotvení činnosti divadelních souborů nepustili ze zřetele, postupně jsme se rozhodli zaměřit na divadelní činnost jako na mnohovrstevnatý a proměnlivý fenomén, nebo spíše děj, do kterého vstupuje řada odlišných a někdy i protichůdných vnějších vlivů a vnitřních motivací. Zabýváme se otázkou, jaké motivy, myšlenky a historický kontext tvorbu romských tvůrců ovlivňovaly a jak se krystalizovaly jejich záměry a tendence, či jak se utvářela a následně proměňovala jejich činnost.

V rámci naší studie sledujeme zejména stopy snah o emancipaci Romů. Zatímco v českém či československém prostředí se s odvozeninami slova emancipace v souvislosti s dějinami či aktérstvím Romů setkáváme nejčastěji v podobě termínu „etnoemancipace“, a to nejčastěji používaného v souvislosti s činností Svazu Cikánů-Romů v letech 1969–1973, dokázal mezinárodní kolektiv autorů pod vedením Eleny Marushiakové a Veselina Popova, že o emancipaci Romů, tentokrát v dimenzi občanských práv, má smysl hovořit (přínejmenším pro společnost a státy východní a jihovýchodní Evropy) i v první polovině 20. století (Marushiakova, Popov et al. 2021). My emancipaci chápeme v nejširším smyslu slova jako snahu o osvobození z jakéhokoliv neplnoprávného, podřízeného

4 Úvodem děkujeme oběma anonymním recenzentům, ale také redakci časopisu za podnětné připomínky.

Uvědomujeme si, že právě jejich příspěvní nám pomohlo text dovést k větší srozumitelnosti a přehlednosti. Děkujeme též za doporučení knihy *Making of the English Working Class* (Thompson 1991), která pro nás inspirativním způsobem sleduje komplikovaný proces utváření anglické dělnické (resp. pracující) třídy.

5 V celém textu užíváme – pokud nejde o přímé dobové citace – substantivum Rom, Romové a adjektivum romský ve vztahu k aktérům i k jejich společenským aktivitám. Ač víme, že i oni sami užívali v meziválečném období v českém jazyce označení „Cikáni“ a adjektiva „cikánský“ (případně v moravském prostředí běžnější varianty „Cigán“ a „cigánský“), považujeme za správné držet se soudobé terminologie a slova „cikán, cikánský“ pro jejich negativní zabarvení v našem textu odmítnout. Pokud tyto pojmy uijíme, jedná se o přímé citace dobového jazyka.

nebo marginalizovaného postavení. V kontextu činnosti romských divadelníků zejména jako snahu přinejmenším korigovat kulturní a společenský obraz Romů. V našem textu sledujeme na jedné straně jak veřejné přihlášení se k etnické identitě, tak na straně druhé stopy přináležitosti a deklarace romských aktérů svědčící o tomto jejich přináležení do širšího společenského rámce československé společnosti a/nebo lokálních či regionálních komunit. Ochotnické divadelní aktivity Romů ze Strážnicka – jako vyjádření těchto na první pohled protichůdných, ale ve skutečnosti provázaných a doplňujících se tendencí (Marushiakova, Popov 2021: XXIII) – se pokusíme zařadit do kulturních a společenských kontextů, které napomáhaly jejich vzniku, či je naopak limitovaly, a to zejména z toho důvodu, že tato kontextualizace není v dosud publikovaných textech o romských divadelnících ze Strážnicka (viz níže) výrazná nebo úplně absentuje.

Navazujeme přitom předně na výsledky bádání C. Nečase, který poznání historie Romů (nejen) na Strážnicku věnoval nemalé úsilí (Nečas 1977, 1982 a 1983 a následně 1994a, b, 1997a, b, 2002, 2005: 130–137 a o divadle nejpodrobněji pak 2009), z teatrologického hlediska se romskému divadlu ve Strážnici věnovali F. Glacner (1973) a J. Kočí (2007, 2010). Kočí se zabývala – mimo jiné – přímo etnoemancipačním rysem prvních romských divadel (po celé 20. století) a zároveň upozornila na typický rys prvních romských divadelních her – jejich hudebně-taneční charakter (Kočí 2010: 80–82). K našemu historickému poznání dále přispěly též H. Sadílková a M. Závodská (2022) a publikace MRK (zejména Horváthová a kol. 2021).

Zároveň rozvíjíme svou předchozí badatelskou činnost soustředěnou na divadlo Romů ve Strážnici. Oproti předešlému textu (v Marushiakova, Popov 2022), kde bylo hlavním úkolem celého textu představit dvě vybrané osobnosti – Jana Daniela (1895–1943; zde dále jen Jan Daniel st.) a Františka Kýra (1914–1985) (Viková 2022, Slačka 2022) – a zejména jejich komunikaci s centrálními autoritami meziválečného a poválečného Československa v širším kontextu situace romských komunit, politické a společenské situace včetně jejich zapojení do hudebně-dramatických kulturně-společenských aktivit (Slačka, Viková 2022: zde 318), snažíme se v tomto textu o zaměření především právě na divadelní činnost celého souboru (nejen dvou výše zmíněných osobností). Dále také usilujeme o:

- a) představení romského ochotnického divadla jako živého a proměnlivého děje, a to jak s ohledem k protagonistům, tak i k souvislostem a kontextu, které vznik a vývoj romského divadelního uskupení provázely a formovaly a o
- b) nahlížení ochotnických divadelních aktivit jako projevů snah o občanskou emancipaci operujících v souřadnicích politického, společenského a kulturního života obecně a ochotnického divadelnictví konkrétně v dané době a regionu.

Príspevek je do určité míry vystaven na informacích z dobových novinových článků, okrajově též archiválií, ovšem základem našeho promýšlení a přibližování

se tématu byla vyjádření samotných aktérů a pamětníků. Opíráme se o paměti, dopisy a záznamy rozhovorů, ať už s protagonisty, či s očitými svědky, které nám pomáhaly korigovat naše závěry a aspoň částečně se vyrovnat s velmi omezeným množstvím písemných pramenů k romskému divadlu ze Strážnicka. Snažili jsme se přiblížit se především perspektivě romských tvůrců, zároveň jsme si však vědomi, že je toto přiblížení velmi limitované.

0.1 Poznámky k metodologii – kritický přístup k pramenům i předchozím textům

Z hlediska heuristiky jsme čerpali z poznatků a zdrojů, na které odkazovali již výše zmínění autoři, a k těmto zdrojům jsme doplnili i další prameny (zejména v podobě novinových článků, rozhovorů, fotografií a dohledaných archivních záznamů). Hlavními zdroji našich poznatků jsou na prvním místě dopisy Jana Daniela ml. Fr. Glacnerovi, vzpomínky Josefa Jelínka, okrajově též dopis J. Daniela staršího prezidentovi z roku 1923,⁶ rozhovory s přeživšími a pamětníky zde popisovaných událostí (jichž se ovšem nikdo neptal systematicky na romské divadlo, tedy spíše nám mohou pomoci dokreslit kontext působení divadla), dochovaný fascikl věnovaný strážnickým Romům, obsahující ojediněle i žádosti a výpovědi samotných Romů většinou psaných v meziválečném období, a konečně již zmíněné novinové články. Jsme si vědomi, že pro zodpovězení výše vymezených výzkumných otázek máme k dispozici jen omezená data, z nichž podstatná část je psána pohledem zvenčí a často stereotypně. Uvědomujeme si, že námi nabízené či naznačované odpovědi jsou do určité míry spekulativní a mohou tedy posloužit jako hypotézy dalšího výzkumu (srov. Horváthová a kol. 2021).

Jsme si vědomi, že čerpání informací o Romech z novinových článků vydávaných v českých zemích za první i druhé republiky či za protektorátu představuje pro badatele určité úskalí. Mediální obraz Romů v tisku byl dominantně tendenční a protiromský, zesměšňující či exotizující. Jak ve své práci dokládá P. Baloun, v médiích udržovaný obraz Romů jako „metly venkova“ potvrzoval čtenáři očekávaný diskurs a současně způsobil šíření či udržování morální paniky, která posilovala protiromské postoje a vedla od všeobecné kriminalizace Romů z průběhu 19. století až k nacistické genocidě (srov. Baloun 2022). Zároveň, jak upozorňuje D. Soukup, měli autoři píšící o Romech, a to již v 19. století, potřebu vyhovět požadavkům a představám čtenářů a reprodukovat o Romech negativní stereotypní obrazy, popř. exotizující romantické představy „divochů“ (Soukup 2013: 7–8). Také v některých novinových článcích, z nichž citujeme, jsou patrné stopy obou těchto diskurzů: romští ochotníci jsou na jedné straně oslavováni,

6 Tomuto dopisu byl věnován prostor již jinde, podrobněji zejména Nečas (1994b), Baloun (2021: 558–564), Horváthová a kol. (2021: 36–37) a Viková (2022: 287–294).

na druhé straně slouží novinářům jako příklady „zcivilizovaných divochů“, popř. jsou stavěni do kontrastu s těmi, kteří jsou dosud onou pomyslnou „metlou venkova“. Je pravda, že i v takto tendenčních člancích lze najít cenná data, zvláště v kontextu omezeného množství informačních zdrojů ke zkoumanému tématu. S informacemi z tisku je však třeba vzhledem k výše uvedenému nakládat s velkou opatrností, stejně tak je ovšem třeba mít na paměti také kontext vzniku dalších zde citovaných pramenů (např. dopisu J. Daniela prezidentovi, který by bez ohledání dobové atmosféry působil až tvrdě asimilačně, ač současně také emancipačně,⁷ a stejně tak i memorátů Josefa Jelínka⁸). Vzhledem k výše uvedenému jsme postupovali tak, že jsme nejprve kriticky studovali uvedené i nalezené texty a zdroje. V této fázi jsme se museli zaměřit i na prověření vzájemných příbuzenských vztahů jednotlivých tvůrců romského divadla genealogickými metodami, neboť jsme naráželi na nesrovnalosti. Zjistili jsme, že některé osobnosti byly autory před námi chybně identifikovány a vazby mezi nimi chybně zaznamenány, pochopeny či interpretovány a následně byly nekriticky opisovány dalšími autory.

Ukázalo se například, že dle některých autorů před námi měli být dva první režiséři – Josef a František Kýrové – bratřanci (Nečas 2009, Kočí 2010: 82), navíc jednotlivá jména hlavních tvůrců první fáze divadla bývají chybně spojována s jinými osobami, a sice s Františkem Kýrem (*1895) a Josefem Kýrem (*1919).⁹ Z našeho zjištění však vyplývá, že prvním režisérem byl Josef Kýr (*1904), jenž měl otce muzikanta Františka Kýra (*1880), a druhým režisérem byl František Kýr (*1914), jenž se do rodiny přizemil, a stal se tak Josefovým švagrem (viz MRK 430/2001, J. Daniel 1973 a podrobněji též Slačka, Viková 2022).¹⁰

Následně jsme systematicky procházeli ty archivní prameny, kde by se mohla zmínka o romském divadle ze Strážnicka logicky objevit: jak ve fondech ústředních archivů – MZA v Brně¹¹ a NA v Praze¹², tak i v lokálních

7 Na symbiózu těchto dvou myšlenkových poloh dopisu upozorňuje P. Baloun (2021; 2022: 218), stejně jako jsou reflektovaná přiznání se k oběma identitám autora dopisu (české i romské) také v podrobném portrétu Jana Daniela (Viková 2022: 288).

8 K nim více Sadílková, Závodská (2022).

9 Tato chyba se vyskytuje nejen u C. Nečase, ale i v knize Horváthová a kol. (2021: 35–36).

10 Zbývá však dodat, že jak zmíněný František Kýr (*1895), tak jeho nejmladší bratr Josef (*1919) byli také významnými osobnostmi strážnické komunity: Josef, jenž se po válce přejmenoval na Jelínka, je autorem velmi cenných pamětí. František a jeho švagr Josef Pajer, kteří se oba i s rodinami stali obětmi holokaustu, byli dle vzpomínek Josefa aktivní členové KSČ a za války také zapojení do komunistického a partyzánského odboje (díky tomu, že Josef Pajer uměl rusky, měli také účinně pomáhat s ukrýváním a převáděním ruských zběhů a partyzánů přes hranice) – srov. Jelínek (1980, 1991).

11 Studováno ve f. B 40 – Zemský úřad Brno, III. manipulace: inventář a sonda do oblasti spolků a povolování a zakazování divadelních her (kn. 727 a 730, kar. 2435, 5231–5232).

12 Studováno v NA Praha, f. MV, stará registratura, 1919–1944 – archiválie týkající se spolků na Moravě a oblasti cenzury, povolování a zakazování divadelních představení v daném období (konkrétně kar. 1045–1047, 1058–60, 1318, 2666–7, 2674 a 2687).

archiváliích – SOKA Hodonín,¹³ NÚLK Strážnice¹⁴ a Muzeum ve Strážnici.¹⁵ Následující text je tak ovlivněn naším systematickým bádáním a hledáním, ale i analýzou a následným promyšlením, tedy námi předkládaná zjištění (a do jisté míry nutně i dohady) do určité míry zahrnují také přehled dosavadních poznatků, nyní kriticky nahlížených, které se zde ukazují v novém světle. Zároveň si jsme vědomi, že v poznatcích o romském divadle ze Strážnicka zůstává nadále mnoho bílých míst, která se možná nikdy nepodaří zaplnit.

1 Romové ze Strážnicka

Komunitu Romů ze Strážnicka v období první republiky vnímáme v širším kontextu jako vzájemně (i s Romy z okolních obcí) příbuzenstvím provázané společenství. Již v průběhu 19. století začali žít usedle a v jejich genealogiích se již od počátku 19. století setkáváme se zápisy svědčícími o tom, že uzavírali sňatky s Neromy. Setkáváme se zde s příjmeními Kýr, Daniel, Istvan a Kubík, v průběhu 19. století též Malík, Dycha a Herák. Nejstarším známým představitelem rodu Kýrů byl Václav Kýr (*1801), syn Doroty Huťové a neznámého otce, jenž měl být podle tradičně předávaných pamětí romský voják, jehož neznáme jménem, a do Strážnice měl přijít údajně s vojskem z Itálie (srov. úředně zaznamenanou výpověď Adama Kýra,¹⁶ nar. 1869, a též Jelínek 1980: 1). Na jižní a zejména jihovýchodní (dále jen JV) Moravě bylo podle C. Nečase v období první republiky celkem 25 podobných větších romských osídlení, v nichž dle sčítání obyvatelstva z roku 1930 žilo celkem 1 161 Romů (tj. průměrně 64 osob), přičemž komunita z města Strážnice byla se svými do sčítacích archů zapsanými (a tedy oficiálně zde evidovanými) 89 osobami hned druhá největší,¹⁷ mezi menší z nich pak patřily i některé okolní obce, např. v sousedním Petrově bylo do soupisu zahrnuto 31 Romů, v Tvarožné Lhotě dokonce 45 a v Hrubé Vrbce 27 (Nečas 1977: 316). Vedle těchto větších kolonií byli Romové obyvateli a současně také příslušníky i dalších okolních obcí, kde žila jedna rodina (v případě Strážnicka např. v Radějově, Kněždubu či v Kuželově).

V následujících oddílech textu se zaměříme na čtyři aspekty života Romů v námi sledované oblasti, které byly předpokladem vzniku divadelních aktivit. Právě pro přítomnost těchto aspektů života zdejších Romů se místní komunita patrně

13 Studováno ve f. AM Strážnice (St1 i St2), dále f. AO: Kněždub, Mistřín, Petrov, Radějov, Sudoměřice, Svatobořice, a f. OkÚ Hodonín.

14 Za rešerši sbírkového a dokumentačního materiálu a za cenné rady děkujeme Josefu Svobodovi, Ph.D.

15 Za pomoc v pátrání a mimořádnou vlastní angažovanost velice děkujeme panu Mgr. Ivo Vratislavskému.

16 SOKA Hodonín, AM Strážnice (AM-St-2), inv. č. 303, fol. 238. Výpověď byla zaměřena na prověření nároků jednotlivých rodin s příjmením Kýr na domovské právo ve Strážnici.

17 Jako úplně největší uvádí kolonii v Brně Černovicích se zapsanými 103 osobami označenými slovem „Cikán“, třetí největší byla v Oslavanech s 88 osobami (více viz Nečas 1977).

do určité míry odlišovala od komunit jiných. Domníváme se, že ze specifických životních podmínek zde pramenil (I.) politický aktivismus v podobě zapojení do aktivit KSČ, kterým byli někteří jedinci těchto komunit proslulí. Tyto rodiny také již na konci 19. století začínaly dbát na to, aby (II.) jejich děti plnily povinnou školní docházku. Další oblastí je (III.) hudební produkce: patrně v žádné části českých zemí bychom nenalezli tak silné propojení romských komunit s lokální hudební tradicí, kterou nejen že romští muzikanti aktivně produkovali, ale také ji spoluutvářeli a ovlivňovali. Za zvláštní rys komunit Romů ze Strážnicka považujeme také skutečnost, že se někteří (IV.) nechávali (a to i s aktivním přispěním) naverbovat do armády. Účast ve vojenském životě v nich mohla následně posílit jejich vědomí náležení k určité oblasti, v meziválečném období pak vlastenectví či patriotismus ve vztahu k nově vzniklému Československu. Tyto jmenované aspekty rozvineme dále podrobněji.

Obr. 1a. Domky strážnických Romů, 1901–1920 | Foto: autor neznámý | MZK v Brně, žánr: fotografie a grafika, volný list, signatura: Skř. 1-0091.416, 953

Obr. 1b. Pohled na náves romské kolonie na kraji Strážnice | Foto: Olejníček, Hodonín | Zdroj: *Moravské slovo* 10. 2. 1940

Obr. 2. Domy Romů v Petrově z roku 1915 | Vydal Fr. Dvorský | MZK v Brně, signatura Skř. 1-0091.416, 1 list, fotografie, 21,9 x 27,8 cm

1.1 Životní podmínky – kolektivní znevýhodnění a politický aktivismus

Romové na Strážnicku (a v dalších obcích zejména JV Moravy) měli v meziválečném období oproti Romům v jiných oblastech republiky výrazně lepší podmínky, neboť čelili relativně menší nejistotě z důvodů neuznání domovské příslušnosti.¹⁸ Přesto si pravděpodobně dobře uvědomovali, v jak nerovném a kolektivně znevýhodněném postavení žijí. Jak vyplývá z poválečných vzpomínek Josefa Jelínka,¹⁹ jednalo se o oblasti školství, o možnosti získat vyučení a o oblast pracovních příležitostí. Až na nepřímé náznaky (a studie z jiných lokalit) nemáme k dispozici žádné podrobnosti o tom, jak se k Romům na Strážnicku v meziválečném období chovalo četnictvo či zastupitelstvo,²⁰ situací v oblasti zdravotní či sociální péče v rámci romských komunit v tomto období se zatím nikdo nezabýval. Zdá se však, že si byli tito Romové vědomi toho, že jsou ve společnosti bráni jako chudí a poslední a tento status že jim má – dle postojů úřadů i dalších aktérů – zůstat. Toto vědomí se projevilo nejen ve zmíněných vzpomínkách J. Jelínka (1980, 1991), ale již také v dopise prezidentovi Jana Daniela (*1895, dále jen J. Daniela st.), který v roce 1923 v první větě svého dopisu prezidenta žádá: „zastaňte se našeho nešťastného národa, který je každým opovrhován, posuzován [= odsuzován,] a dokonce i zvířetem nazýván.“²¹

Afinita určité skupiny československých Romů s komunistickou stranou se dosud objevovala spíše ve výzkumech období po druhé světové válce či po roce 1948, nicméně tento vztah je sledovatelný již v meziválečném období (podrobněji k tomuto tématu viz Slačka, Viková 2022: 320–324). Z našeho výzkumu vyplývá, že radikálně levicová politická mobilizace místních Romů souvisela právě s nespokojeností s vlastním postavením ve společnosti. J. Jelínek zmiňuje jako

18 Naopak v mnoha jiných obcích meziválečné ČSR, a to i z oblastí jižní a JV Moravy, měli Romové v meziválečném období velké problémy s neuznáváním jejich náležení do obcí, ač v nich žili většinou již několik generací. Známý je např. případ Svatobořic – viz Horváthová (1994: 12–13).

19 Josef Jelínek, nar. 1919 ve Strážnici jako Kýr, sepsal své vzpomínky na dětství, mládí a válečné utrpení dvakrát: v roce 1980 a 1991. Jsou mimo jiné cenným dokladem toho, jak si autor již v mládí uvědomoval (resp. v dospělosti dokázal reflektovat) znevýhodněné postavení romských rodin v době první republiky (Jelínek 1980, 1991).

20 Archiválie z fondů četnických stanic se pro okres Hodonín nezachovaly. K dispozici máme jen ojedinělé vzpomínky na konkrétní četníky, kteří se v roce 1943 během transportů snažili romským rodinám pomoci a zachránit je aspoň radou (dle některých pamětníků jim pokyn poskytli Němci), aby si zavolali do svých obcí a požádali, aby je přijeli vyreklamovat jejich zastupitelé či starostové (viz rozdíl mezi vzpomínkami A. Angrové a J. Jelínka in Nečas 1992: 69 a 161). Zástupci obcí ovšem až na ojedinělé výjimky – výpravu z Hrubé Vrbky a Velké n. Velickou (Nečas 2005: 297–298), popř. z Hrušek (Schuster 2020: 37) – prosby nevyslyšeli. Strážnickí radní namísto přímé intervence připravili a patrně i odeslali žádost o návrat některých romských rodin zpět na německou Kriminální policii do Brna, je ovšem datovaná až 25. března 1943, tedy v době, kdy tyto rodiny byly již vězněny v KT Auschwitz-Birkenau (SOkA Hodonín, AM Strážnice 2, inv. č. 303, fol. 30–33) – odpověď se ve složce nenachází. J. Jelínek ve svých memorátech uvádí, že se do Olomouce měl dostavit strážnický zastupitel za stranu lidovou p. Kořínek, ale v té době již byli všichni v uzavřených vagonech a na jejich záchranu bylo pozdě (Jelínek 1991: 6).

21 NA Praha, f. MŠ, kar. 1474, nefol. (Daniel Jan, dopis prezidentovi z 24. 5. 1923).

komunisty své bratry a švagra, s nimiž se coby chlapec účastnil nepovolených komunistických demonstrací (Jelínek 1980: 5), v poválečných žádostech o osvědčení statusu pronásledovaných osob jsou jako komunisté (dokonce předsedové komunistických buněk)²² označeni také další Romové ze Strážnicka. Jejich politické projevy jsou přitom charakterizované nejen příklonem ke KSČ, ale současně i zmíněným relativně stabilním postavením (daným zejména nezpochybňovanou příslušností k obci). Obě tyto charakteristiky se patrně prolínají: těžko by se mohli účastnit demonstrací organizovaných komunisty, mnohdy násilně potlačovaných a rozháněných policejními složkami, kdyby jim v případě potíží hrozilo vyhoštění do jiného okresu.

Příkladem úspěšného zapojení do místního politického dění je v nedalekém Radějově žijící Jiří Ištván (*1902 Vrbovce, † 1943 v KT²³), jenž se v roce 1924 oženil ve Strážnici s Marií roz. Kýrovou, a tedy jej lze zahrnout do komunity Romů na Strážnicku (ostatně rozvětvenou rodinu Ištvanů z Radějova zmiňuje mezi romskými oběťmi nacismu i J. Jelínek 1980, 1991, a je tedy zjevné, že kontakty mezi komunitami byly v meziválečném období stále udržovány). Jiří Ištván se stal patrně prvním obecním zastupitelem z romské rodiny v českých zemích a možná i v Československu. Toto jeho zapojení do lokální politiky dokládají jeho podpisy v knize protokolů ze schůzí zastupitelstva obce po dobu dvou volebních období (1932–1938).²⁴

Politický aktivismus Romů ze Strážnicka vnímáme jako jeden z projevů snah o vlastní emancipaci. Ztotožňujeme se totiž s názorem, že lze považovat „účast některých romských aktivistů [z meziválečného období ve střední a východní Evropě] v komunistickém hnutí“ za projev snah o „romskou občanskou emancipaci“ (Marushiakova, Popov 2022: 4). Na základě širšího kontextu pramenů ze zemí východní a jihovýchodní Evropy zejména první poloviny 20. století došli E. Marushiaková a V. Popov k závěru, že pro vizionáře a aktivisty romské emancipace byly komunistické ideje jednou z cest k dosažení vlastních cílů a že „Komunistická myšlenka je [... těmito aktivisty] vnímána jako příležitost pro radikální změnu společnosti, a tedy i místa romské komunity v ní“ (tamtéž). Hlavním argumentem, proč lze i na Strážnicku tyto myšlenkové proudy spojit, jsou především stopy působení Jana Daniela st. (jeho dopis prezidentovi – o něm podrobněji viz Viková 2022, zapojení do komunistické strany a také aktivity spojené s divadlem).

22 Např. J. Daniel st. (1895–1943) byl podle slov své manželky předsedou komunistické buňky v Petrově (VÚA-VHA, osobní spis tzv. 255/ 1946).

23 Pokud není uvedeno jinak, zahynuli v KT Auschwitz-Birkenau, popř. v Auschwitz I.

24 Viz SOKA Hodonín, AO-Radějov, kn. inv. č. 4. Na tomto místě se hodí připomenout, že dalším známým zastupitelem s romskými kořeny (ovšem až v poválečné době) byl pracovník ONV Mostky a později dokonce předseda MNV Kaplice Stanislav Kier, mimochodem též přímý potomek nejstaršího známého představitele rodu strážnických Kýrů, Václava Kýra (*1801), neboť jeho děd Izidor Kýr byl synem Václavova syna Vavřince Kýra (o Stanislavovi Kierovi viz Davidová 1995: 1946 a též ve vzpomínkách jeho sestry Vlasty Danielové – Horváthová a kol. 2021: 166–7).

1.2 Vzdělání

O situaci ve vzdělanosti Romů ze Strážnicka na rozdíl od jiných lokalit existují i konkrétní data. C. Nečas i z tohoto hlediska prostudoval sčítací operáty k roku 1930 z 24 nejpočetnějších romských kolonií a vyčíslil, že v nich bylo celkem 53 % populace starší 10 let zapsáno jako negramotné, ovšem kolonie ze Strážnice, Petrova i Hrubé Vrbky se od tohoto stavu velmi lišily: jako negramotných zde sčítací komisaři zapsali jen několik jedinců, které C. Nečas přepočítal na pouhých 9–14 % zahrnuté populace (Nečas 1977: 323–325). Nejen z tohoto šetření nutně vyplývá, že Romové na Strážnicku měli celkem chodit do obecní školy již za Rakouska-Uherska. J. Daniel (*1895) ve svém dopise prezidentovi z roku 1923²⁵ zmiňuje svá školská léta a lituje, že nedosáhl vyučení, jen právě toho základního stupně vzdělání. Porovnává svou generaci s generací dětí vyrůstajících na počátku dvacátých let a apeluje na nutnost zaměřit se na zlepšení podmínek pro vzdělávání romských dětí už proto, že těchto dětí přibývá, a skutečnost, že nemohou najít uplatnění, se začíná stávat problémem (srov. Nečas 1994b: 17). Také ze vzpomínek J. Jelínka vyplývá, že i když romské děti konkrétně ve Strážnici v meziválečném období do školy chodily, jejich postavení nebylo rovnocenné s ostatními dětmi: čelily posměchu a ústrkům, a to i ze strany učitele (viz Jelínek 1980: 1).

Na druhé straně se na Strážnicku setkáváme i s prvními úspěchy v této oblasti. Patrně první, kdo dosáhl vyučení, a to v oboru pokrývač, byl František Kýr (*1880), syn vojáka Josefa Kýra (1839–1884). Františkov syn, jenž se stal prvním režisérem romského divadla, Josef Kýr (*1903, † 1943), byl zřejmě prvním Romem v českých zemích, který začal navštěvovat gymnázium,²⁶ studium však nedokončil (viz J. Daniel ml.²⁷). Nejen z těchto údajů je patrné, že si rodiče v romských rodinách velmi brzy (snad již v průběhu 19. století) začali uvědomovat, že domácí kovářství – jejich tradiční způsob obživy – v měnících se podmínkách celé rodiny neuživí a že si vždy aspoň část synů musí nalézt jinou obživu. Potvrzuje to i J. Jelínek, jenž zároveň uvádí, že nepsanou povinností romských kovářů bylo předat své kovářské zkušenosti aspoň jednomu ze synů (srov. Jelínek 1980: 1, též Nečas 2002). Na strážnické gymnázium nastoupila po Josefu Kýrovi (*1903) také první studentka z romské rodiny, Anežka Klaudová (*1922), ovšem ani ona gymnázium nedokončila.²⁸ (Během tohoto období bylo mezi romskými mladými muži postupně i více vyučených. Vyšší dosažené vzdělání sice nepřineslo okamžitý ekonomický benefit, neboť v době hospodářské krize byli i s vyučením Romové bez práce, popř. ti s absolvovanou

25 NA Praha, f. MŠ, kar. 1474, nefol. (Daniel Jan, dopis prezidentovi z 24. 5. 1923).

26 Na piaristické gymnázium ve Strážnici byl Josef Kýr (*1904) zapsán s jistotou ve školním roce 1920/21, kdy je jeho jméno uvedeno v almanachu v seznamu studentů (SOkA Hodonín, f. PG-St, inv. č. 7959, p. 6).

27 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, dat. 1972.

28 Viz rozhovor s Anežkou Klaudovou – částečně otištěný v Horváthová a kol. (2021: 206–207).

měšťankou byli u mistrů odmítáni²⁹ a do učení se nedostali (srov. Jelínek 1980: 4–5), přesto je ze zjištěných údajů zřejmé, že se v romských rodinách na Strážnicku rodiče snažili své děti k úspěchu ve škole vést a věřili, že jim vzdělání přinese lepší možnosti v jejich uplatnění.

Ačkoli u většiny mladých místních Romů k sociálnímu vzestupu vlivem hospodářské krize (a patrně do jisté míry také vlivem odmítavých postojů potenciálních zaměstnavatelů či zadavatelů zakázek) dojít nemohlo, i tak lze bezpečně tvrdit, že spolu s gramotností mohl vzrůstat přehled o společenském dění alespoň u některých členů romské komunity. Vzdělání Romové tak mohli číst noviny (či scénáře her publikovaných pro ochotnické soubory) a hledat nové inspirace pro zlepšení svého postavení ve smyslu spravedlivějšího uspořádání společnosti. Současně se mohli dočíst také o jiných divadelních souborech (dokonce i romských³⁰), o hrách, které se kde hrají, ale i o negativním obraze Romů, který byl dobovým tiskem utvářen jako dominantní.

Nabytí minimálně základního vzdělání můžeme chápat nejen jako inspiraci, ale přímo také jako podmínku pro vznik ochotnického divadelního spolku. Bez základních školních dovedností alespoň klíčových osob divadelního uskupení by jistě nebylo možné zapisovat texty a písně či vyjednávat plánovaná představení na určitou vzdálenost. A ačkoli J. Daniel ml. vzpomíná, že ve hrách účinkovali také lidé, kteří neuměli číst, což výrazně komplikovalo nácvik divadelních představení na základě scénáře,³¹ jistě vzniku i chodu divadla pomohla skutečnost, že tvůrci a organizátoři určitého vzdělání dosáhli.

1.3 Hudební skupiny a aktivity dalších romských souborů

Ze Slovácka a zejména pak z – Strážnici blízkého – Hornácka je známá tradice „cigánských muzik“ a slavných romských primášů, mezi nimi zvláště Jožky Kubíka z Hrubé Vrbky (1907–1978),³² jenž byl ve skutečnosti v pořadí třetí ze čtyř slavných vrbeckých primášů Jožků Kubíků. Nejstarší z nich se narodil v roce 1823 (Holý 1984: 18) a například v roce 1895 se rodinná kapela pod vedením primáše

29 Situaci popsal i zástupce obecné školy J. Okénko ve zprávě o vzdělávání „cikánských dětí“ v roce 1935:

„Vůle po jiném způsobu života by nescházela, ale téměř nenajdou mistra, který by si vzal cikánského hochy do učení.“ (MZA, B22, k. 618, fol. 268).

30 Zejména o divadle Romen v Moskvě, ale také o divadle založeném při patrně první čistě romské škole v Užhorodě, popř. o divadle v Košicích s názvem Lavutarisz, u jehož založení stál Jaroslav Stuchlík (viz Slačka, Víková 2022) a krátké novinové zprávy se nacházejí také o romském divadle v Nových Zámcích založeném v roce 1937 (viz *Pozor – Národní noviny pro zemi Moravskoslezskou*, 7. 2. 1937, [autor neuveden] Cikánské divadlo v Nových Zámcích [rubrika Kultura, s. 5]).

31 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi.

32 Význam jeho hudeckého umění, ale i legendární jeho lidové moudrosti se odráží nejen v počtě v podobě sochařských památek, audiovizuálních záznamů, knihy (Holý 1984), ale také např. v pojmenování v roce 1995 objevené planety č. 17611 (více viz <https://www.hrubavrbka.cz/jozka-kubik/d-1006> [cit. 27. 4. 2024]).

Jožky Kubíka (1859–1920) účastnila slavné Národopisné výstavy československé v Praze na výstavišti v Královské oboře (foto z výstavy viz Horváthová a kol. 2021: 38). Nositeli významné hudební tradice byli ovšem velmi pravděpodobně i strážničtí Kýrové, petrovští Danielové či radějovští Ištvanové a další. Ve všech těchto lokalitách nalezneme příbuzné vrbeckých Kubíků, například výše zmíněný cimbalista a houslista František Kýr (*1880–[1943/4³³]) se narodil v Lipově přímo v rodině Kubíků, jeho matkou byla Eva roz. Kubíková (1839–1900). Podobné vazby lze nalézt jak v Petrově, tak v Radějově, Kněždubě a dalších místech, kde rozvětvené a vzájemnými sňatky pevně provázané rody místních Romů žily.³⁴ Po generace pěstovaná hudebnost, ale také zkušenosti s produkcí muziky před publikem nezůstaly bez povšimnutí. Z Velké nad Veličkou byla hudba romských muzikantů z Hornácka i Dolnácka přenášena rozhlasem. Ke slavnému přímému přenosu mělo dojít údajně v r. 1927 (jinde uveden r. 1928),³⁵ ale otištěným rozhlasovým programem se nám podařilo doložit takové vystoupení až k roku 1932.³⁶ Je ovšem možné, že se tato rozhlasová vystoupení konala opakovaně.

Obr. 3. „Hudebně-pěvecký soubor“ strážnických Romů zachycený údajně v létě 1927 u příležitosti vysílání jeho produkce brněnským rozhlasem | Foto: Olejníček, Hodonín | *Moravské slovo* 10. 2. 1940

33 Zahynul v Auschwitz-Birkenau – bez uvedení data – zapsán je s číslem Z-4360 – např. Nečas (1992: 94).

34 Ostatně vzájemné propojení romských rodin na Strážnicku reflektuje již D. Holý v knize *Mudrosloví primáše Jožky Kubíka*, když upozorňuje na specifické rysy v jeho řeči, které byly ovlivněné mj. i dolňáckým nářečím, což vysvětluje právě tím, že vrbecktí Kubíkové „uzavírali časté sňatky se svými soukmenovci ze strážnického Dolnácka“ (Holý 1984: 46).

35 Například dne 17. 2. 1940 bylo otištěno, že kovář J. Kýr, autor divadelních her, účinkoval se svým souborem před 12 lety (tedy v roce 1928) ve Velké a „program cikánský byl vysílán brněnským rozhlasem. Dosud si chovají z té doby fotografie cikánských ochotníků jako cenné relikvie.“ (*Národní listy*, 17. 2. 1940). Ve stejné době byla ovšem tato památeční fotografie otištěna v novinách s popiskem, že k vysílání došlo v roce 1927 (*Moravské slovo* 10. 2. 1940 – viz Obr. 3).

36 *Lidové noviny* 2. 6. 1932, program rozhlasu.

Na tyto zážitky úspěchu a kladného přijetí svých hudebních produkcí mohli romští tvůrci a organizátoři divadelních představení navázat: tyto zkušenosti mohly být dobrým základem a možnou inspirací pro rozšíření vlastního uměleckého sebevyjádření na divadelní produkci. Konečně, jak vyplývá z dobových i retrospektivních popisů, představení romského divadla ze Strážnicka byla – stejně jako i další romská divadla – postavena do jisté míry na hudebních pasážích (srov. též Kočí 2010).

1.4 Povinná či dobrovolná služba v armádě

Komunita romských rodin ze Strážnicka se zdá být zajímavá také tím, že se její synové poměrně často dostávali na vojnu a že se později mladí romští muži vojenské službě nevyhýbali. To je evidentní i dle množství padlých vojáků z romských rodin v této oblasti – v nejedné obci se najde pomník obětem první světové války se jménem romského vojáka (např. ve Strážnici, Radějově, či v nedalekých Hruškách³⁷). Jako jeden z nejstarších dokladů vojenské služby strážnických Romů lze uvést pravděpodobné působení otce Václava Kýra (*1801, † 1842). Ačkoli jeho jméno není nikde uvedeno (viz výše), dle ústní tradice se mělo jednat o romského vojáka. Vojákem byl i jeden z Václavových nejstarších synů – Vavřinec Kýr (*1817), ale také o mnoho mladší syn z druhého manželství Josef (*1839), mimochodem otec již zmíněného hudebníka a prvního nám známého vyučeného Roma, Františka Kýra (*1880). Když se v roce 1868 tento Josef Kýr (*1839) ženil, byl do matričního zápisu v Lipově uveden výpravně dlouhým přídomkem:

„Josef Kyrr alias Hutia, cikán ze Strážnice jizdní kanonir 12. c. k. dělostřeleckého pluku bar. z Vernier na dovolené v Lipově, syn Václava Kyra (čili Huti) cigána ze Strážnice a jeho ženy Kateřiny Kyrr.“³⁸

O dva roky později je v matrice narozených stejné farnosti (při narození prvního dítěte) uveden již ne tak výpravně, zato s novým statutem: „cikán, voják a domkář v Lipově“,³⁹ tedy byl zde již v roce 1870 majitelem domku.

Kromě romských vojáků z této oblasti, kteří během první světové války padli, existují zmínky o dalších, kteří ve válce bojovali a následně vzpomínali i s neromskými sousedy na společné prožitky například ze zajateckých táborů z Ruska (jak zmiňuje J. Jelínek – viz Jelínek 1980: 1), někteří byli zraněni a stali se válečnými invalidy. S jistotou lze takto označit Jana Daniela st. (*1895), který v dopisu prezidentovi již v roce 1923, ve svých 32 letech, nejen uvádí, že je válečným

37 Na vojáka z Hrušek Martina Kýra padlého v první světové válce upozornil ve svém textu M. Schuster (viz Schuster 2020: 12–15).

38 MZA, E 67, k. 5560, sl. 1 (matriční zápis v MO FÚ Lipov, 12. 8. 1868).

39 MZA, E 67, k. 5552, sl. 195.

invalidou, ale navíc píše o svém odhodlání obětovat i vlastní život, jen aby byly romské děti řádně vychovávány a vzdělávány: „Teď, když jsem válečný invalida, chci se věnovat jen pro blaho naší milené vlasti a chtěl bych snad i život svůj obětovat, aby národ ten se vyměnil v řádné občany Čs.“⁴⁰ Jeden z bratranců Jana Daniela st., také Jan Daniel (*1891 v Petrově) byl jedním z romských vojáků, kteří během první světové války vstoupili do Československých legií. V legiích byl ovšem i další člen romské komunity na Strážnicku, již zmíněný Josef Pajer⁴¹ (1886–1943).⁴² Na tyto „dobrovolce“ (až později zvané legionáře) navázali další dobrovolnou službou v armádě místní romští chlapi, když po první světové válce vstoupili do zřízené Slovácké brigády založené na obranu hranic po vzniku Československa. Jak vyplývá z nedávno publikovaného soupisu členů tohoto uskupení, jen z Petrova do něj vstoupilo osmnáct mladých mužů, z nichž dva byli romští chlapi: Martin Daniel (*1896) a Martin Kýr (*1896)⁴³ – oba blízcí příbuzní Jana Daniela st. Je otázkou, jak významně tyto vojenské zkušenosti, spolu se zkušenostmi z první světové války a také z následných bojů o novou republiku, pomohly v romských rodinách posílit vlastenecké cítění a prožitek společně budované a bráněné republiky. Určitě však přispěly k jejich prožitku lokálního přináležení – k němu více viz kap. 3.5.

2 Spolková a divadelní činnost v meziválečném období

Na činnost romských divadelních ochotníků měl významný vliv historicko-kulturní vývoj v této oblasti spolkové činnosti. Ochotnická divadla měla ve městech i na venkově v meziválečném období oproti dřívější době specifickou funkci a postavení (srov. Scherl 1998). Byla nejen jistým symbolem národní kultury, ale též formou společenského života a komunitního dění. Zatímco česká ochotnická divadla po pádu Rakouska-Uherska nemusela již tolik plnit roli udržovatele a popularizátora českého jazyka ve veřejném prostoru (ač tuto funkci si do jisté míry zachovala v německých jazykových oblastech), jinojazyčná ochotnická divadla (zejména německá, židovská a polská, ale i další, jako ruské emigrantské divadlo) plnila mimo jiné také funkci udržovatele tradic a ochrany specifického

40 NA Praha, f. MŠ, kar. 1474, nefol.

41 Z výše uvedeného vyplývá, že se již před první světovou válkou Josef Pajer oženil s vdovou Marianou Kýrovou (1870–1930) a po její smrti se oženil se sestrou J. Kýra (později Jelínka), Marií Kýrovou (1902–1943), s níž měl čtyři děti.

42 Za války měli být oba tito legionáři posláni do KT, a to z rasových důvodů: zatímco legionář Jan Daniel byl z transportu, kam byl povolán až v květnu 1943, vyreklamován a propuštěn (srov. Viková 2018), Josef Pajer, ač Nerom, byl i s dětmi a manželkou odeslán do KT Auschwitz-Birkenau již prvním transportem z JV Moravy dne 19. 3. 1943, kde on i celá jeho rodina zahynuli.

43 Viz soupisy této brigády – Lexa 2018: 20, 77 (v přílohách). Mimochodem je také zajímavé, že zmíněný Martin Kýr (*1896) vyrůstal jako nevlastní syn (později legionáře) Josefa Pajera, neboť Martinova matka Mariana roz. Kýrová (1877–1930) byla – jak již zmíněno výše – první ženou J. Pajera.

kulturního dědictví menšin (srov. Scherl 1998: 111, 133). Tuto funkci jistě zastávalo do určité míry i romské divadlo ze Strážnicka. České ochotnické produkce realizované mimo národnostně výrazně heterogenní pohraniční regiony se zatím více zaměřovaly na umělecké a zábavní funkce divadla a také na jejich potenciál ekonomické podpory široké škály spolkových organizací. Uskupení dedikovaná výhradně amatérskému divadlu sdružovala nejčastěji organizace Ústřední matice divadelních ochotníků československých, jejíž počátky sahaly až do osmdesátých let 19. století. Levicovou obdobou této organizace byl Svaz dělnických divadelních ochotníků československých. Podle stále platného zákona č. 134/1867 ř. z. o právu spolčovacím bylo ochotnické divadelnictví součástí činnosti široké škály spolků, takže se divadelní představení stala součástí stanov i praktické činnosti například Sokola, Dělnické tělovýchovné jednoty, Federace proletářské tělovýchovy, Orla, Svazu legionářů, Československého svazu turistů, Svazu dobrovolného hasičstva a řady dalších organizací. Pro potřeby diverzifikované sítě ochotnických divadelních souborů vycházelo několik periodik, a zvláště pro amatérská jeviště také velké množství her. Hrál se pod širým nebem, v sálech hostinců a tělocvičnách i v budovách zvláště k tomuto účelu projektovaných a postavených (Scherl 1998).

V závěru třicátých a v první polovině čtyřicátých let se organizační diverzita následkem politického vývoje a úředních zásahů zásadně měnila. Už v roce 1938 byl zakázán Svaz dělnických divadelních ochotníků. Po okupaci českých zemí nacistickým Německem se nejdříve projevila snaha o podřízení všech organizací včetně jejich amatérských divadel pod hlavičkou Národního souručenství. V roce 1941 byly rozpuštěny organizace Sokol a Orel. Činnost nemohly oficiálně vykonávat ani organizace se zahraničními centrály (Skaut, YMCA, YWCA) a divadelní soubory židovských organizací nemohly působit už od roku 1939. Od začátku existence protektorátu Čechy a Morava do poloviny roku 1941 se tak počet amatérských divadelních souborů zmenšil ze 7 000 na 4 000. Důsledkem těchto a dalších restrikcí byl přesun zájemců o divadelní činnost do stále menšího počtu povolených organizací. Menší nabídka produkce ochotnických divadel v době války ale také znamenala velký zájem na jedné straně diváků jejich produkci shlédnout a na straně druhé i samotných divadelníků se na jednom z mála povolených druhů výdělečné zábavní produkce podílet. Například v rámci 2 200 souborů podřízených Ústřední matici bylo v závěrečné fázi války organizováno na 100 000 členů (Srba 1998).

Do činnosti a zejména dramaturgie ochotnických souborů v době nacistické okupace výrazným způsobem zasahovala dobová administrativa skrze cenzuru (Srba 1998: 154). Do dramaturgie amatérských divadel nicméně zasahovaly a uvádění některých her zakazovaly už meziválečné prvorepublikové úřady, které například zakazovaly uvádění některých levicově či pravicově vyhraněných her (Kovářiková 2013: 34).

2.1 Možné inspirace pro začátky spolkového života romských ochotníků na Strážnicku

Výše naznačená diverzifikovaná a prakticky všudypřítomná amatérská divadelní scéna Romy na Strážnicku nejen obklopovala, ale byli (ještě před založením vlastních uskupení) její součástí, a to v osobnosti Jana Daniela st., jenž se ve svém dopise prezidentovi z roku 1923 představil jako „bývalý člen moravské činohry“. Jeho synovec Jan Daniel ml. (*1921 v Petrově) o něm v roce 1971 napsal, že „byl členem nějakého divadelního kroužku v Brně.“^{44, 45} Toto působení Jana Daniela st. v divadelním prostředí by mohlo spadat ještě do doby před vypuknutím první světové války. Činnost divadelních ochotníků v samotné Strážnici byla poměrně bohatá. Dle webových stránek Amatérské divadlo v meziválečném období divadlo (vedle školních a zejména gymnaziálních představení) provozovala ve Strážnici (již od roku 1886) Pěvecko-čtenářská beseda (dlouhá léta v čele s JUDr. Kouteckým), ve dvacátých letech se konala vystoupení pod záštitou Proletářské jednoty a Sokola a od třicátých let též Orla a jiných katolických spolků.⁴⁶

Ze vzpomínek a zachovaných svědectví Romů, ale i z novinových zpráv je možné doložit, že se Romové z jižní i JV Moravy, především zástupci mladší generace, v meziválečném období hojně zapojovali také do sportovní činnosti v rámci tělovýchovných jednot (např. DTJ, Sokol).⁴⁷ Tento trend mohl souviset s více faktory: 1. s určitou demokratizací společnosti a větší snahou o podporu chudší části obyvatelstva, 2. s následnou větší dostupností těchto aktivit i chudším vrstvám společnosti, 3. s větším zapojením romských dětí do škol, a tedy i s jejich častějším kontaktem s neromskými vrstevníky a možná i pochopitelnou snahou se jim vyrovnat. Zapojení členů romských rodin (byť dětí) do sportovní spolkové činnosti mohlo být inspirací i pro další aktivity a další angažovanost Romů.

44 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi.

45 C. Nečas dokonce píše: „Externě pracoval s činoherním souborem českého Národního divadla v Brně“ (Nečas 1994b: 16). Je tedy možné, že na něj takto vzpomínali pamětníci, které však C. Nečas nezmiňuje (resp. žádný zdroj tyto informace neuvádí). Tato divadelní činnost J. Daniela st. měla být – jak vyplývá z vyjádření C. Nečase – datována buď ještě do období před první světovou válkou, nebo snad krátce po ní: za války došlo k jeho zranění a stal se částečně invalidním. J. Daniel ml. zmiňuje, že jeho strýc Jan Daniel st. přestal v divadle v Brně hrát kvůli své nastávající manželce (ženil se přitom již v roce 1919). Pobyt J. Daniela v Brně (kde by se měl přihlásit, pokud by zde i přespával) se nám ovšem zjistit nepodařilo – v policejních přihláškách pro město Brno datovaných roky 1919–1950 nalezen nebyl (AMB Brno, Z1, Policejní přihlášky). Zkušenost s hraním divadla získal tedy pravděpodobně již před rokem 1919, možná dokonce před válkou.

46 Srov. <https://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=geo&id=5396>; obdobné údaje – viz též Valenta, Šrámková (2001, 2002: 494).

47 Viz např. J. Jelínek píše, že v době, kdy navštěvoval měšťanku, chodil pravidelně cvičit do tělovýchovy „Lasal“, kde byli dva předčivující, jeden z Hodonína a jeden ze Strážnice, a kromě toho pravidelně hrál fotbal (Jelínek 1980: 3). Svou sportovní činnost v meziválečném období uvádí i F. Kýr, jenž zmiňuje dělnický sportovní klub Rudá hvězda (ABS, složka 2017, Životopis, 20. 9. 1954). Více k tomuto tématu viz Slačka, Viková (2022).

3 Co víme o romském divadle ze Strážnice a okolí?

Jak jsme zmínili v úvodu, prvním z cílů našeho výzkumu bylo nalézt archivní podklady, které by dokázaly, že romské divadlo ze Strážnicka můžeme považovat za nejstarší dosud známý Romy organizovaný spolek. Kromě nalezených novinových článků, popřípadě i fotografií, které tuto domněnku podporují, bylo však naše pátrání neúspěšné, a to jak ve fondech ústředních, tak i lokálních archivů (viz výše, kap. Poznámky k metodologii). Ve všech těchto institucích jsme pátrali jak po snahách romských ochotníků založit spolek, tak po záznamech o jimi plánovaných či odehraných hrách. Zdá se, že se takové záznamy ve zmíněných archivech nenachází. Prostudovali jsme i několik kronik ze Strážnicka,⁴⁸ a to z obcí, kde žili Romové a kde pravděpodobně romské divadlo mělo své vystoupení, ale i zde se záznamy o divadelní činnosti, a vůbec o činnosti místních spolků obecně, nachází jen sporadicky a žádná z nich nezmiňuje představení romských ochotníků. Každopádně v pramenech úřední povahy, které se týkají činnosti jiných ochotnických divadelních souborů z regionu Strážnicka nebo z jiných regionů Československa, žádný právně-administrativní akt spojený se založením či provozem spolku romských divadelníků prozatím nalezen nebyl. Můžeme tedy vyslovit – v tuto chvíli spíše pracovní – hypotézu, že ačkoliv soubor(y) romských divadelníků naprosto samozřejmě vycházel(y) z bohatého spolkového života českých zemí a v infrastruktuře tohoto kulturně-společenského zázemí ochotnického divadelního života se běžně pohyboval(y), po stránce úředního posvěcení a dohledu mohl(y) existovat určitým způsobem mimo.

3.1 Základní charakteristika divadla

Z dosud známých dobových pramenů⁴⁹ a poválečných svědectví⁵⁰ vyplývá, že divadelní uskupení Romů ze Strážnicka lze rozdělit do dvou etap jeho trvání – generaci zakladatelů (působící snad již na konci dvacátých letech 20. století do roku 1937)⁵¹ a navazující generaci pokračovatelů (patrně přelom třicátých

48 Viz v pozn. výše a též ve zdrojích uvedený soupis fondů studovaných v SOkA Hodonín.

49 Především tisk – viz Zdroje (např. texty nazvané Cikánské ochotnické spolky – *Národní listy* 7. 3. 1940, Cigáni s lepší stránky – *Polední list* 13. 3. 1940, Cikánští ochotníci – *Polední list* 24. 4. 1942, V. Cigánek: Divadlo cikánského rodu Kýřů – *Národní střed* 24. 5. 1942 a další ve Zdrojích uvedené identifikované texty) a také svědectví – viz dále.

50 Zejména zmíněná svědectví J. Daniela ml. (*1921 Petrov), které pro svou diplomovou práci pořídil a zachoval F. Glacner, oba memoráty zapsané J. Jelínkem (1980, 1991) a rozhovory pořizené a uložené v MRK (s Anežkou Kloudovou).

51 Či snad na přelomu dvacátých a třicátých let. Určit časové období tohoto prvního souboru můžeme zatím především na základě několika poznámek z novinových článků a z písemného svědectví Jana Daniela (ml.) získaného pro diplomovou práci F. Glacnerem. Ten toto první divadlo datoval roky 1931–7 (MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi).

a čtyřicátých let⁵²). Na tuto předválečnou a raně válečnou tradici navázalo ještě v poválečné době divadelní uskupení složené jak z pamětníků (a členů) prvních dvou souborů, tak i z poválečné generace. Na jedné straně lze doložit kontinuitu této místní tradice, ovšem na straně druhé je nutné zdůraznit i její diskontinuitu, způsobenou především tragickým dopadem holokaustu Romů. Přinejmenším někteří členové místních romských komunit, a to včetně členů romského divadla, byli perzekvováni nejen z rasových, ale i politických důvodů jako členové či podporovatelé KSČ.

Z novinových článků a útržků vzpomínek můžeme sestavit soubor hned několika názvů her: „Hrob na pustě“/ „Hrob na poušti“,⁵³ „Kam lidská vášň spěje“ a „Cikánčina věštba“. ⁵⁴ Patrně zkomoleně či parafrázovány vyšly názvy her romského divadelního souboru v oslavném článku ještě v červenci 1942 takto: „Cikánčina svatba, Hrob na poušti a Kam vedou vášně“. ⁵⁵ Z reportáže z roku 1942 se dozvídáme podrobně o divadelní hře „Matčin odkaz“, kterou autor a režisér přirovnává k „cigánské Maryši“. ⁵⁶ Ojediněle je v dobovém tisku jmenována také hra „Odpusť nám naše viny“ ⁵⁷ a dále se z dopisu uloženého v Muzeu města Strážnice dozvídáme, že si pamětník (M. Koutecký, jehož otec byl významným strážnickým činitelem v oblasti kultury) vybavuje dvě hry „cikánského“ strážnického divadla, z nichž jedna měla nést název „Cigán musí být čestný“. ⁵⁸ S jistotou víme, že hra nazývaná „Hrob na pustě“ je spojená s první fází divadla, hra „Matčin odkaz“ pak s druhou fází divadla. Pro časové zařazení ostatních her nám chybí přesné indicie.

Za mírně matoucí považujeme zmínky v novinových člancích, z nichž vyplývá, že další romské divadlo mělo působit také v Petrově a Sodoměřicích, jindy se zase zmiňuje divadlo v Uherském Ostrohu. ⁵⁹ Lze se ovšem domnívat – na základě analýzy těchto publikovaných textů a porovnání s ostatními zjištěními –, že novinové texty patrně někdy chybně interpretují informace

52 Patrně ještě v první polovině roku 1942 byl romský divadelní spolek aktivní, neboť mezi dubnem a červencem 1942 vyšly s tématem romského divadla minimálně tři novinové články, z nichž druhý byl podrobnou reportáží i s fotografiemi – viz *Moravská orlice* 14. 4. 1942, *Národní střed* 24. 5. 1942 a *Lidové noviny* 4. 7. 1942 a dále viz Obr. 4 a 5.

53 *Moravské Slovo* 10. 2. 1940, [autor] dk.: O cikánech civilisovaných. Jako *Hrob na pustě* tuto hru zmiňuje i František Kýr (*1914) v rozhovoru s V. Cigánkem (*Národní střed* 24. 5. 1942) – F. Kýr zde uvádí jednak autora této hry – Josefa Kýra –, a také stručný děj hry.

54 Obě tyto hry jsou zmíněny v uvedeném článku *Moravské Slovo* 10. 2. 1940, [autor] dk.: O cikánech civilisovaných, a v prakticky stejném znění všechny tři hry i o 10 měsíců později v textu: *České slovo* 23. 12. 1940, [autor neuveden] O civilisovaných cikánech na Slovácku.

55 *Lidové noviny* 4. 7. 1942, [autor] ek: Vzorňá cikánská obec.

56 *Národní střed* 24. 5. 1942, V. Cigánek: Divadlo cigánského rodu Kýrů.

57 *Moravská orlice* 14. 4. 1942, [autor neuveden] Cikánské divadlo ve Strážnici.

58 Muzeum Strážnice, dopis od Dr. Miroslava Kouteckého z 80. let ze Šternberka. Za vyhledání této zmínky a upozornění na ni děkujeme panu I. Vratislavskému z Muzea Strážnice.

59 *Venkov* 8. 3. 1940, [autor] eč.: Cikáni hrají divadlo. Podobně o den dříve v: *Národní listy* 7. 3. 1940, [autor] P.: Cikánské ochotnické spolky.

o různých vystoupeních téhož divadla. Z tohoto a dalších vyjádření by se mohlo zdát, že na Ostrožsku měli Romové v roce 1940 romský ochotnický soubor a na Strážnicku měli nejen ochotnický soubor, ale také vyhlášené muzikanty. Spíše se však přikláníme k názoru, že se zde jednalo o neznalost autora článku (či autora tvorby nadpisu, popř. editora novin) a v případě zmínky o ochotnících se jednalo o týž soubor, který hrál jak na Strážnicku, tak i na Ostrožsku. Zda jednotlivé fáze souboru měly nějaký název, není zřejmé – vyskytuje se sice často opakovaný název „Cigánská omladina“ (např. Nečas 1995: 25; 1997: 66; Kočí 2010: 82, popř. Cikánská omladina – viz Nečas 1983: 71; 1986: 18), ale zda se takto soubor nazýval oficiálně, byl pod tímto názvem uváděn na pozvánkách či případných plakátech, popřípadě v žádostech o povolení, není doloženo.⁶⁰ Podobně se v novinách z roku 1940 vyskytl název tohoto uskupení (v té době však údajně vedeného ještě J. Kýrem) „Hudebně pěvecká družina“,⁶¹ a patrně na základě tohoto článku se C. Nečas ve svém pozdějším textu přiklonil k tomuto názvu (Nečas 2009).⁶² Ovšem ani o tomto názvu nevíme, zda byl oficiální, popřípadě dlouhodobý, anebo vznikl jen pro daný novinový článek. Jak se ovšem zmínky v těchto článcích shodují, romským ochotníkům se dařilo jednak vzbudit pochvalné ohlasy a také opakovaně zaplnit sály.⁶³ Dle zachovaných informačních zdrojů (novinových článků, rozhovorů a vzpomínek) jezdili hrát tam, kde žili jiní Romové, především po vesnicích, zároveň ale měli mít úspěch a budit všeobecnou pozornost („stáva[li] se sensací vesnic“⁶⁴), tedy se lze domnívat, že jejich publikem byli i Neromové.⁶⁵

60 Název „Cigánská omladina“ uvedl autor reportáže V. Cigánek, ovšem dost možná na základě slovního spojení „cigánská omladina“, jež užil režisér druhého souboru F. Kýr (*1914) v rozhovoru: „...jsme opravdu divadlem cigánské omladiny. Nejstaršímu z účinkujících je 22, nejmladšímu 17 let.“ Toto spojení však mohlo vyjadřovat nejen skutečnost, že novou hru hraje mladší část romské komunity, ale mohlo jít také o inspiraci neromskými ochotnickými soubory nebo mohlo být inspirováno možným zřizovatelem zaštiťujícím jejich představení: mnohá ochotnická divadla byla v meziválečném období na Strážnicku provozována právě katolickým spolkem Omladina (např. viz SOKA Hodonín, AO Radějov, kn., inv. č. 1). Zda se někde zachoval dobový záznam o představeních „Cigánské omladiny“, se nepodařilo doložit.

61 „...strážnickí cikáni zahájili svoji divadelní činnost. Jejich ochotnický útvar nese název ‚Hudebně pěvecká družina‘.“ Viz *České slovo* 23. 12. 1940, [autor neuveden] O civilisovaných cikánech na Slovácku.

62 Název strážnického romského divadla v podobě „Hudebně-pěvecká družina“ propaguje též MRK – viz Horváthová a kol. (2021: 36).

63 Např. *Národní střed* 24. 5. 1942, Cigánek, V.: Divadlo cigánského rodu Kýrů.

64 *Polední list* 24. 4. 1942, [autor neuveden] Cikánští ochotníci.

65 J. Jelínek v roce 1991 ve svých vzpomínkách věnoval divadlu jednu jedinou větu, která je ovšem zavádějící: „Mezi nimi byli hudebníci, zpěváci lidových písní a taky si vybudovali ochotnický kroužek, se kterým vystupovali jednak ve Městě, ve Skalici, v Hodoníně“ (Jelínek 1991: 28). Dle jeho paměti se mělo romské divadlo hrát ve městech, ovšem kromě sálu ve Strážnici, který je zmíněn i v reportáži z roku 1942, získávali dle stejné reportáže povolení pouze na vesnicích (srov. *Národní střed* 24. 5. 1942).

Obr. 4. Ilustrace č. 1 k reportáži V. Cigánka z r. 1942, dle pamětnice A. Klaudové stojí vedle Františka Kýra (nar. 1914) zprava Maryša, dcera Jana Kýra a sestra Ludmily později Svinkové, zleva je zpěvačka Anička Kýrová, která měla zahynout v KT (Horváthová a kol. 2021: 210) | *Národní střed* 24. 5. 1942

Obr. 5. Ilustrace č. 2 k reportáži V. Cigánka z r. 1942 – popis fotografie pamětnicí Anežkou Klaudovou (viz Horváthová a kol. 2021: 210) | *Národní střed* 24. 5. 1942

Zároveň můžeme z datace dohledaných článků⁶⁶ vysledovat, že pozornost vzbudilo toto divadlo zejména za války a psalo se o něm ještě v červenci 1942, kdy se již schylovalo k hromadnému vraždění Romů na základě nacistických rasových zákonů. Přestože konečné rozhodnutí padlo až s rozkazem H. Himmlera dne 16. 12. 1942, již v červenci 1942 byly organizovány soupisy, na jejichž základě pak byly evidované romské komunity deportovány (srov. Nečas 1997a: 68–69). Většina obyvatel romských kolonií ze Strážnice i z okolních obcí byla v březnu a následně v květnu 1943 zařazena do dvou po sobě jdoucích transportů do KT.

Po skončení války se do Strážnice vrátili jednotlivci z některých rodin, většinou jen mladí lidé. Jejich rodiče a v některých případech také manželé, manželky a děti v některém z KT, nejčastěji v Auschwitz-Birkenau, zahynuli. Mezi přeživšími byli také dva, František Kýr (*1914) a Jan Daniel ml. (*1921), kteří byli pro romské divadlo klíčoví a po válce se jim podařilo činnost divadla alespoň na určité období obnovit.

3.2 Oblast působení a zapojené rodiny, významné osobnosti romského divadla

Při vymezení pravděpodobné územní působnosti romského divadla ze Strážnice ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století můžeme vycházet zejména ze dvou dopisů J. Daniela ml. a jedné reportáže. Jan Daniel ml. (*1921) v dopisech z let 1972–73 zdůrazňuje, že divadlo se hrálo bezplatně (doslova „bez peněz“) a na představení se herci dostávali na kole nebo pěšky, a to po obcích v okresech Hodonín, Senica, Břeclav a Uherské Hradiště.⁶⁷ Také z dalších vzpomínek a svědectví je zřejmé, že romští divadelníci ze Strážnice a okolí zajížděli i do okolních obcí (zmíněn je např. Radějov⁶⁸) či na blízké území Slovenska, konkrétně na Skalicko, kde žily rodiny vzájemně spřízněné. Je otázkou, zda se některé další zmínky o jejich představeních nenachází v lokálních archiváliích vzdálenějších obcí.⁶⁹ U zrodu divadla stály zejména dvě významné osobnosti, Jan Daniel st. (*1895 Petrov, † 1943⁷⁰ v KT) a Josef Kýr (*1903 Strážnice, † 1943⁷¹ KT), uváděn bývá však také

66 Jejich chronologický soupis – viz Zdroje / Novinové články.

67 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi.

68 Na představení v Radějově existuje záznam vzpomínky pamětnice Anežky Klaudové (*1925) ze Strážnice, která se ve svém mládí účastnila jako divačka díky tomu, že měli zajištěn odvoz ze Strážnice do 5 km vzdáleného Radějova (MRK, A 43/2003).

69 K tomu bude třeba zahájit výzkum i v archivech na Slovensku či v SOKa Uherské Hradiště, neboť tyto instituce byly již mimo rámec tohoto výzkumu. Je např. možné uvažovat o archiváliích z Ostrožského Předměstí (vzdáleného od Strážnice vlakem jen 12 km), neboť zde žila početná romská komunita, za kterou by se romským ochotníkům ze Strážnice jistě vyplatilo zajet.

70 Rok úmrtí – viz žádost o Osvědčení, kterou podala jeho manželka (VÚA-VHA).

71 Datum, kdy zahynul, je uvedeno zde: https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&cok=osoba&id_osoba=135482 [cit. 2. 8. 2024].

Josefův otec František Kýr (*1880 Lipov, † 1943/44 KT), jenž bývá zaměňován s jinou významnou osobností, se svým jmenovcem Františkem Kýrem (*1895 Strážnice, † 1943 KT).⁷² Josef Kýr zvaný Jožín (1903–1943) byl nejstarším synem významné muzikantské osobnosti a současně patrně prvního vyučeného člena romské komunity (pokrývače, ovšem příležitostně i kováře) Františka Kýra (*1880 Lipov, † 1943 KT).⁷³ Tento František Kýr se proslavil jako člen či možná primáš muziky, která hrála v roce 1927 pro brněnský rozhlas v pásmu vysílaném z Velké nad Veličkou a údajně byl autorem několika písní, které s oblibou hrály i jiné „cigánské kapely“ na Slovácku.⁷⁴ Jeho syn Josef Kýr (*1903) bývá připomínán nejen jako první režisér romského divadla, ale také jako první romský student strážnického gymnázia (viz výše). Jan Daniel st. (1895–1943), vícekrát zmíněný autor dopisu prezidentovi, se narodil a žil v Petrově a bývá uváděn také jako hudebník, a především jako hlavní iniciátor romského divadla, respektive jako ten, který se s Josefem Kýrem, prvním režisérem, na vzniku divadla domluvil a – dle slov Jana Daniela ml. (*1921) – „dal mu duši“. Jan Daniel st. a Josef Kýr (*1903) měli společně vést divadlo mezi roky 1931–37, kdy se ochotnické divadelní činnosti ujala mladší generace.⁷⁵ Dalším režisérem nastupujícího divadla byl František Kýr (*1914 Strážnice, † 1985),⁷⁶ jenž divadlo vedl mezi lety 1937–42 až do jeho „zakázání nacisty“,⁷⁷ a pokoušel se ho vzkřísit i po návratu z KT, kdy mu významně pomáhal a následně také převzal roli autora a režiséra Jan Daniel ml. (*1921 Petrov). Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let byli oba činní ve SCR, kde František Kýr byl významnou osobností zejména v činnosti Komise bývalých vězňů koncentračních táborů (Slačka 2015: 112; Závodská, Viková 2016: 117–120).⁷⁸ Zároveň všechny spojovalo více společných předků v páté až šesté generaci, neboť

72 Jak uvedeno výše, vycházíme zejména z naší analýzy vyhledaných matričních záznamů (MZA Brno, matriční knihy římsko-katolických farností pro obce Petrov, Strážnice, Radějov aj.), sčítacích operátů uvedených obcí (MZA Brno, online), ze soupisů romských rodin (SOKA Hodonín, f. AM-Strážnice 2, inv. č. 303, fol. 1–13) a konečně také z táborové knihy (*Memorial Book* 1993 – 1., 2. díl, doplňkové i z internetových databází. Viz též výše Poznámky k metodologii.

73 Jak bylo uvedeno již výše (viz pozn. 8), zde se výsledky našeho bádání liší od závěrů C. Nečase, jenž za dvojici otce a syna, kteří stáli u založení divadelní skupiny, považoval Františka Kýra nar. 1895 a Josefa Kýra nar. 1919 (srov. Nečas 2009), kteří však byli ve skutečnosti bratry a oba byli syny Martina Kýra (*1869 Strážnice) – viz nepublikovaná analýza archivních záznamů.

74 *České slovo* 23. 12. 1940, [autor neuveden] O civilisovaných cikánech na Slovácku, ovšem stejný text vyšel již dříve, srov. *Moravské slovo* 10. 2. 1940, O cikánech civilisovaných, kde jsou i dva snímky, jeden z nich – viz Obr. 3.

75 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi.

76 Viz Obr. 4.

77 Kdy k zákazu přesně došlo, nelze sdělit. J. Daniel ml. sice uvádí rok 1941 – „Toto divadlo se hrálo až do roku 1941, kdy nám toto [N]ěmci zakázali.“ (MRK 430/2001, J. Daniel, 1972), ale z článků se zdá, že ještě na jaře 1942 divadlo odehrálo některá představení.

78 Více o F. Kýrovi (nar. 1914) viz Slačka (2022).

všichni byli potomci nejstarších známých představitelů rodů Kýrů ve Strážnici, Danielů v Petrově a někteří též Kubíků ve Velké nad Veličkou a okolních obcích.

Vedle uvedených pěti vůdčích osobností, které známe i jménem, působila v divadle minimálně desítky (ale spíše více) dalších osob, mezi nimiž byly také ženy. Ze žen známe jménem ještě dvě vyfocené v roce 1942 s Františkem Kýrem (viz Obr. 4): Marie Kýrová (*1924 v Kněždubě, věznění za války unikla) a „Anička“ (patrně Anna roz. Kýrová, rok narození neznáme, zemřela v KT).⁷⁹ Pravděpodobně nešlo jen o obyvatele Strážnice a Petrova, ale do souboru mohli docházet Romové i z nedalekého Kněždubě, pravděpodobně také ze Sudoměřic a možná též z Tvarožné Lhoty (viz dále).

3.3 Divadelní hry – zjevné i pravděpodobné inspirace

V nám známých dochovaných pramenech se kromě názvů několika původních divadelních her pravděpodobně částečně napsaných, secvičených a sehraných romskými ochotníky ze Strážnicka dochovalo jen velmi malé množství informací o dějových, tematických či jakýchkoliv jiných podrobnostech těchto dramatických děl. Zdaleka nejsdílnějším pramenem je v tomto směru novinový článek „Divadlo cigánského rodu Kýrů“⁸⁰ z roku 1942 stylizovaný z velké části jako rozhovor jeho autora Viktora Cigánka s vůdčí osobností druhé generace romských ochotníků na Strážnicku Františkem Kýrem, který obsahuje stručný syžet hned dvou her. První z nich je drama *Matčin odkaz* charakterizované F. Kýrem, jenž je v článku identifikován coby jeho autor, jako „cigánská Maryša“ a „hra z cigánského života“. Děj sleduje osudy syna, který se na přání své matky stane knězem, a kvůli tomu na mnoho let opustí nejenom romskou komunitu, ale vzdá se také své lásky, aby po svém návratu zjistil, že jeho někdejší milá se provdala za jeho bratra. V trojúhelníku těchto postav se vytvoří konflikt, jenž vyvrcholí zastřelením manžela. Jelikož divadelní hra *Maryša* dramatiků Aloise a Viléma Mrštíkových, napsaná a poprvé inscenovaná Národním divadlem v roce 1894, byla se svými tématy neopětované lásky a determinací osudů postav na základě jejich sociálního postavení ve společnosti moravského venkova vnímána jako jedno z vrcholných děl českého realistického dramatu, a stala se tak zobrazením určité esence české kultury, často reprízované profesionálními i amatérskými divadly, je pochopitelné, že pro dramatickou prezentaci života Romů sáhl F. Kýr právě po tomto známém

⁷⁹ Opíráme se o svědectví A. Kloudové, která jednu z postav na fotografii označila takto: „Maryša, dcera Jana Kýra a sestra Ludmily, později provdané Svinkové“, o druhé postavě si ovšem nejsme jisti, zda se nemohla splést, když sdělila, resp. její slova byla parafrázována takto „Anička, která zahynula v koncentračním táboře, uměla prý krásně zpívat, jistý malíř ji přišel do romské osady malovat, byla to dcera z prvního manželství otce pamětnice Anny Kýrové“ (cit. dle Horváthové a kol. 2021: 210). Na základě těchto informací se nám však nepodařilo tuto druhou představitelku divadelního souboru identifikovat.

⁸⁰ *Národní střed* 24. 5. 1942, Cigánek, V.: Divadlo cigánského rodu Kýrů.

a dobově velmi populárním námětu. Originální jsou změny určitých prvků děje: přibuzenství dvou soků v lásce, důvod dlouholeté nepřítomnosti jednoho z hrdinů – v původní hře zdůvodněna vojenskou službou, a zejména dramatictější způsob vraždy nechtěného manžela oproti původní otravě jedem podaným v kávě (Slačka, Viková 2022: 314–315).

Dalším v článku stručně charakterizovaným kusem je drama *Hrob na poušti*, napsané a režírované předchůdcem F. Kýra Josefem (Jožínem) Kýrem (*1903). Podle syžetu začíná hra tím, že se do romského houslisty zamiluje hraběnka, která kvůli němu opustí život na zámku. Uprchlé milence ale najde manžel hraběnky a svého soka v lásce zastřelí. Po dvaceti letech od těchto událostí se syn romského hudebníka a hraběnky (zjevně nevyrůstal v rodině své matky) střetává v zámeckém parku s mladým hrabětem v konfliktu, ve kterém jde o život buď prvního, nebo druhého. Poznají ale, že jsou bratři, a překonají předchozí konflikt. Kratičká charakteristika hry napsaná jako přímá řeč F. Kýra již neobsahuje odkaz na známou předlohu či vzor, ale popsáný děj se až nápadně podobá zlidovělému valčíku *Hrál mladý cikán pod zámkem*. Kromě tohoto domnělého inspiračního vzoru můžeme předpokládat, že velký význam mělo zejména závěrečné překonání konfliktu polovičních bratrů: „Cigána“⁸¹ a hraběte, vychovaných v diametrálně odlišném sociálním prostředí, které mohlo být autenticky formováno specifickým prostředím „smíšených“ manželství mezi Neromy a Romy (Nečas 1983) a sociálně-politického smýšlení obyvatel romské komunity ve Strážnici. O politické smýšlení zdejších Romů bylo pojednáno stručně výše. V kontextu našeho uvažování nad tematickým zaměřením dramatu je zajímavá zejména následující pasáž ze vzpomínkového textu Josefa Jelínka (dříve Kýra, více o něm a jeho textu viz Sadílková, Závodská 2022) týkající se sociálního a politického smýšlení jeho otce: „Otec mě často říkával, že snád přijde doba, kdy si budou všichni lidé rovní, v současné době že je to tak a že se nedá proti tomu zatím nic dělat“ (Jelínek 1980: 1). Můžeme tedy předpokládat, že potřeba vyjádřit silně prožívané ideály rovnosti lidí s rozdílným sociálním a etnickým zázemím formovala právě tento prvek zmíněné hry, který se ostatně výrazně odlišuje od možné hudební předlohy.

O dalších hrách romských ochotníků ze Strážnicka ze třicátých a čtyřicátých let máme pouze velmi kusé informace, často pouze jejich názvy. I podle nich – a srovnáním s výše uvedenými syžety – ale lze promýšlet pravděpodobná témata, která zpracovávaly. V mnohých případech jde však samozřejmě jen o spekulace. U dramatu *Matčin odkaz* a *Hrob na poušti* jsme viděli zpracování až osudových katarzí lidských životů a mezilidských vztahů, jež dosáhly rozuzlení řadu let po událostech, které je uvedly do pohybu. Tato osudovost a vědomí dlouhého trvání či historicity, které bychom mohli očekávat například také ve hrách *Odpust' nám*

81 Viktor Cigánek používá ve svém textu velké počáteční písmeno.

*naše viny*⁸² a *Cikáncina věštba*,⁸³ mohly u diváků nabourávat stereotypní představu temporálního vnímání času u Romů (ve smyslu důrazu na dočasnost a nezájmu o minulost či budoucnost). Autentickou prezentaci romského sebevnímání a prožívání vlastních etno-kulturních specifíků, zejména konceptu *pativ*, bychom snad mohli očekávat ve hře *Cigán musí být čestný*, nicméně podrobnější informace kromě názvu hry nemáme.⁸⁴ V případě již zmíněné hry *Odpust' nám naše viny*, kterou dobový protektorátní tisk charakterizoval jako „lidovou hru“, se může jednat o nastudování námětu německé herečky a autorky Charlotte Birch-Pfeiffer, jež pro potřeby českých ochotnických divadel adaptoval a režijními poznámkami doplnil Václav Vrána (Vrána 1932). Podobně i hra *Cikáncina věštba* mohla být nastudováním již existující předlohy, konkrétně „lidové hry o třech jednáních“ Filipa Knopf-Vodňanského (Knopf-Vodňanský 1931). Tomuto předpokladu odpovídá vyjádření Jana Daniela ml., který sice jednou identifikuje Josefa Kýra jako autora hry,⁸⁵ na jiném místě písemné komunikace s F. Glacnerem ale uvádí, že Josef Kýr a Jan Daniel st. hru „upravili“.⁸⁶ Vzhledem k absenci detailnějších informací o syžetu romskými ochotníky hraných dramát nelze tuto hypotézu adaptace existujících námětů v současném stavu bádání ověřit. Nicméně skutečnosti publikace a distribuce těchto scénářů pro potřeby prakticky všudypřítomné infrastruktury amatérského divadla a velmi zjevná adaptace existujících dramatických či písňových námětů v případě her se známými syžety (*Matčin odkaz*, *Hrob na poušti*) naznačují, že se mohlo jednat o dramaturgickou a scénaristickou praxi, navíc ve společenském kontextu aktérství romských divadelníků dobře vysvětlitelnou (viz níže).

Tragická ruptura aktivit romských divadelníků, ale také života romských rodin a komunit v oblasti vůbec, kterou představovala druhá světová válka s genocidní nucenou táborovou koncentrací, přinesla do poválečné divadelní tvorby hrstky přeživších aktuální témata z nedávno prožité historie.⁸⁷ Svou dramatickou prvotinu *Návrat*, kterou můžeme považovat za pravděpodobně jedinou původní hru uvedenou romským divadelním souborem ze Strážnicka, charakterizoval Jan Daniel ml. jako

82 *Moravská orlice* 4. 4. 1942, [autor neuveden] Cikánské divadlo ve Strážnici.

83 *Moravské Slovo* 10. 2. 1940, [autor] dk.: O cikánech civilisovaných.

84 Muzeum Strážnice, dopis od Dr. Miroslava Kouteckého z 80. let 20. století ze Šternberka.

85 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, dat. 1972.

86 Tamtéž, dat. 1973.

87 Je dobré si na tomto místě uvědomit, že romské divadelní uskupení ze Strážnicka nebylo jediné, které se ve svém představení vracelo k prožitkům z války. Známa je také hra E. Lackové *Horiaci cigánský tábor* z roku 1946 (Lacková 1997) a naopak patrně opomenutá je hra *Tři bratři v koncentračním táboře*, kterou měl v západočeském Lokti nastudovat krátce po válce ochotnický soubor na základě hry sepsané jedním z jeho členů, p. Mižikara (srov. Bečvářová, Hanzlíčková 1990: 114; Valenta, Šrámková 2001: 451). Snad o tomto divadle – neboť také z Lokte – mohl již v roce 1949 referovat novinový článek zapsaný jako „Fuka, Z.: Cikáni hrají divadlo./ První cikánský ochotnický spolek v Lokti sehrál divadelní pásmo se zpěvy./ Jednota, 4, 1949, 29. 10., 5. 44, s. 7“ nalezený v soupisu ohlasů na západočeské divadlo (Bečvářová, Hanzlíčková 1990: 84). Samotný článek se nám však dohledat nepodařilo.

hru odehrávající se v době nacistické okupace,⁸⁸ měla ale také tematizovat, „jak jsme se vrátili po okupaci do svých domovů a jak jsme byli občany svých vesnic vítáni.“⁸⁹ Dobový lokální tisk – pravděpodobně bez bližší znalosti tematiky a děje hry – ji zase v souladu s dobovým budovatelským diskurzem charakterizoval v názvu článku jako oslavu budování nového života, neboť jej nazval „Nový život“ a uvedení hry prezentoval jako „závazek k 10. výročí našeho osvobození“.⁹⁰ Není bez zajímavosti, že ochotnická činnost Jana Daniela ml. a několika dalších Romů (podle jeho vzpomínek účinkovalo ve hře celkem šest osob) byla v kontextu dobové organizace kulturních aktivit označena za „kulturně osvětovou besedu soudruhů cikánského původu“, tedy jakoby etnicky vymezenou organizaci, která zároveň nese název centrálně zřizovaných organizací působících pod hlavičkou lokální politické správy.⁹¹ Jan Daniel ml. se měl po ustavení Svazu Cikánů-Romů (existujícího v letech 1969–1973) pokusit o obnovení tradice ochotnického divadla. Ve své hře, jež měla kulminovat usazením Romů ve vesnici, měl zpracovat témata kočovného života, opovrhování, ponižování a pronásledování. Pro nedostatek zájmu mezi mladými Romy ale nebyl schopný ji nastudovat a uvést v život.⁹² Na jiném místě svých vzpomínek tuto hru identifikuje názvem *Hrob na pustě*.⁹³ Je tedy možné předpokládat jistou tematickou souvislost se stejnojmennou hrou realizovanou ochotníky ve třicátých a čtyřicátých letech, v níž dle svých slov hrál již při jejím prvním zpracování pod vedením Josefa Kýry (*1903) coby patnáctiletý (tedy asi v roce 1936). V roce 1973 pracoval na scénáři této původně divadelní hry pro film⁹⁴, ale zda ji dokončil, či nikoliv, a zda ji někde nabídl ke zfilmování, popřípadě zda se zachovala, není známo.

3.4 Hudební složka her

Jak už jsme zmínili výše, jedním z typických rysů divadelních her romského divadelního uskupení ze Strážnicka mělo být zahrnutí hudebních vložek. O prvních divadelních hrách režirovaných Josefem Kýrem se v novinovém článku z roku 1940 můžeme dočíst: „Jsou to vesměs zpěvohry, jejichž zpěv truchlí po cikánské svobodě a tklivé melodie cikánských písní získávají si obliby obecnstva.“⁹⁵ J. Daniel ml. ve svých dopisech F. Glacnerovi zmiňuje hudební složku divadelních her dokonce

88 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, dat. 1973.

89 Tamtéž, dat. 1972.

90 *Jiskra* 9. 7. 1955, [autor neuveden] Nový život.

91 Viz tamtéž.

92 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, dat. 1972.

93 Tamtéž, dat. 1973.

94 Tamtéž. J. Daniel (*1921) působil v SCR (1969–72), dle svých slov, jednak jako předseda okresního výboru a také pracoval na této hře, kterou se mu však s mladší generací nepodařilo realizovat, neboť – jak sám uvádí – mladým již chybělo pro amatérské divadlo potřebné nadšení.

95 *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 17. 2. 1940, 80 (46, večerní vydání), [autor:] P: Cikáni z lepší stránky, s. 3.

opakovaně. Jako první hra měla být dle jeho vzpomínek uvedena hra *Cikánčina věštba* – v souvislosti s ní zmiňuje svého strýce Jana Daniela st.: „Jan k tomu divadlu napsal několik písni romských, které pak před divadlem zpívali sborově.“⁹⁶ V dalším dopise pak o téže hře píše: „Hra měla tři dějství [...] doprovázena byla hudbou a zpěvem v romčině a s překladem v češtině.“⁹⁷ Tamtéž také uvádí názvy tří písni, které měly být součástí této hry *Cikánčina věštba*: „Veša veša zelenone, Báro bršnt márel, Anda Ruska ando báro, překlad Lesy lesy zelené, Velký déšť padá a Ve velké Rusi“.⁹⁸ Nejen podle uvedené vzpomínky, ale i dle dobových záznamů si měli muzikanti své písně tvořit sami. Zatímco J. Daniel ml. připisuje autorství sice pouze svému strýci J. Danielovi st., v novinových článcích je jako autor písni uveden muzikant František Kýr (*1880), otec prvního režiséra Josefa Kýry (*1903). V článku z roku 1942⁹⁹ je zmíněno, že Romové ve Strážnici mají kromě divadla také svého hudebního skladatele, který je autorem desítek písni. Jeho jméno sice uvedeno není, ale dle kontextu je s největší pravděpodobností míněn opět František Kýr (*1880).

Zde se tedy přímo nabízí otázka – co je možné o hudebním doprovodu her hraných romským divadlem ze Strážnice zjistit? Podklady pro možné odpovědi nám dává zvláště charakteristika prvních tří her (zejména z perspektivy Františka Kýry *1914 a Jana Daniela ml.) – údajných „zpěvoher“ – „jejichž motivem je život kočujících cikánů“,¹⁰⁰ a dále část záznamu v původní kronice města Strážnice z pera bývalého školního inspektora Leopolda Noppa (1859–1937). Ten se rozepsal zešířoka o původu Romů a romštiny,¹⁰¹ ke konci své statě pak přiblížil zvláštnosti populace místních „Cikánů“ a na závěr svého textu jako ukázkou uvedl právě píseň *Veša, veša*, aniž by uvedl její zdroj – viz Obr. 6.¹⁰²

96 MRK, Sbírky MRK 430/2001, J. Daniel 1972.

97 Tamtéž, r. 1973.

98 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopis Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, dat. r. 1973,

99 *Moravská orlice*, 14. 4. 1942, [autor:] mi: Cikánské divadlo ve Strážnici, str. 2.

100 *České slovo (pondělník)* 23. 12. 1940, [autor:] dk-: O civilisovaných cikánech. Autor článku jmenuje také hru *Cikánčina věštba*.

101 SOKA Hodonín, AM Strážnice 2, inv. č. 133–135, třísvazková Kronika města Strážnice sepsaná zámeckým knihovníkem Leopoldem Noppem. Ve třetím svazku je kapitola věnovaná Romům, kde se autor zešířoka rozepsal o původu Romů a romštiny. Tento záznam v kronice evokuje obrázek zvidavého hochy Josefa Kýry (později Jelínka), jenž na váženého inspektora L. Noppa, zámeckého knihovníka, vzpomínal jako na laskavého pána, který mu dovolil v zámecké knihovně pomáhat, učit se číst kurentem, a dokonce mu umožnil číst v blíže nespecifikované, patrně německé encyklopedii tištěné švabachem, kde bylo podrobně zpracované heslo „Cikáni (resp. spíše „Zigeuner“). Autor si o mnoho let později vzpomínal na konkrétní moment: „byl jsem velmi povzneseným[,] když kniha vysvětlovala[,] že naši předkové přinesli do Evropy kovářské a kovodělné umění, hudební umění a že rod v té době byl vzdělaným“ (Jelínek 1980: 2). O jakou knihu se mohlo jednat, ovšem ani ze vzpomínek J. Jelínka, ani ze zpracovaného hesla L. Noppa nevyplývá a pouze nám pomáhá formulovat další možné otázky po tehdy dostupných pramenech poznání, týkajících se Romů.

102 Uvedený překlad písni do češtiny sice není doslovný, ovšem zároveň není zavádějící. Nepovažujeme proto za nutné zápis písni ani její překlad na tomto místě upravovat.

hledati ve vzdálenějších vesnicích, tam je brzy poznáte dle vysoké, štíhlé postavy, typického /egyptského/ nosu, mandlového oka.

P í s e ň o lásce mateřské.

1. Voša, voša zelenona	1. Vy lesy, lesy zelené
2. Aš ta, tav žav prekal tute	2. nechejte mne projít
3. oda hiro, kai me šunájom	3. slyšel jsem zprávy,
4. muli pašlöl mri đajori	4. že tu má matiška leží mrtva
5. le vošadka la po djata	5. na okraji lesa
6. zelenona la čeréte.	6. na zeleném palouku.
7. Dalka, dalka, mri đajori	7. Matiško.
8. So me čüro le kerava	8. Co já ubohý udělám
9. čoro thař korkor :	9. chudý a osamělý
10. patjav raje devles,	10. doufám v Boha,
11. to man o del na mukula.	11. že mne Bůh neopustí
12. Atji džava mri đajori,	12. tak daleko půjdu
lungonena le dromenca	13. po té dlouhé cestě
13. hař le sane kiravenca,	14. po tom úzkém chodníku
14. kaj man gažo či prinžala	15. kde mne nepozná nečikán
15. či rom ɣam či žansa,	16. kde mne pozná oikán,
16. feri o raj devloro.	jen Bůh.

Obr. 6. Text písně známé jako Veša, veša zelenona v Kronice města Strážnice sepsané Leopoldem Nopem (1859–1937), záznam nedatován | SOkA Hodonín, AM – St-2, inv. č. 135, díl III., s. 1020

Ze zápisu písně vyplývá, že píseň mohla být převzata z písní některé olšské subetnické skupiny Romů¹⁰³ a že je jen částečně upravena (či dopsána) do tzv. moravské romštiny, popřípadě sloučena s již existující písní v tzv. moravské romštině. Kromě názvu písně uvedeném J. Danielelem ml. a zápisu písně

103 Např. *Žav namisto džav, gažo namisto gadžo*, atd., ale na druhé straně je zde současně patrný také vliv místního dialektu: *džava* (12. řádek) a nikoliv *žava*.

v kronice máme ještě jeden poznatek, který poukazuje na možnou vzájemnou provázanost: J. Daniel ml. ve svých vzpomínkách na slavné období romského divadla ve svém mládí ještě zmínil: „Divadlo mělo velký ohlas ve všech městech a vesnicích, kronikář ve Strážnici taky toto první Romské divadlo vepsal do kroniky Strážnice.“¹⁰⁴ Strážnické kroniky zahrnující meziválečné období jsou dvě, původní z pera L. Noppa¹⁰⁵ a druhá z pera Jana Skácela.¹⁰⁶ Ani v jedné z nich se však zápis o romském divadle nenachází. Přesto si myslíme, že zmínka v dopise J. Daniela ml. může referovat o zájmu původního kronikáře L. Noppa o tuto ojedinělou činnost místních Romů a o jeho snaze ji do kroniky zaznamenat, byť nakonec mohl zůstat jen u uvedení textu písně. Zajímala nás také otázka, jak a kde se mohl některý romský muzikant (ať už Jan Daniel st., nebo František Kýr, popřípadě jiný muzikant) seznámit s písněmi jiných subetnických skupin Romů? Sice víme, že se více romských mužů ze Strážnicka vrátilo z první světové války z bojů, zajateckých táborů nebo z nemocnic, ale je opět spekulací, zda se zde mohli setkat s Romy z Ruska či Maďarska. Jak nám ale Zbyněk Andrš¹⁰⁷ potvrdil, píseň *Veša, veša* se také podle jeho úsudku mohl naučit některý Rom během první světové války od jiného Roma a tu pak mohl doma šířit a mohlo dojít k jejímu sloučení s dalšími písněmi zpívanými v moravském nářečí. Z analýzy textu písně zaznamenané L. Noppem, který jsme mu zaslali, došel totiž Andrš ke zjištění, že jazyk písně *Veša, veša* (zde *Voša, voša*) je „některým z podnářečí severovlašské skupiny dialektů (North Vlach Group Dialects), nikoli však lovárštinou ani kalderašštinou.“¹⁰⁸

K možné spekulaci vybízí také otázka ohledně původu písně nazvané *Anda Ruska ando báro*, která může evokovat název jiné písně *Aušvicate hin kher báro*, vzniklé za války přímo v KT Auschwitz-Birkenau, v jejíž jedné z verzí se navíc také vyskytuje zeměpisné označení Rusko.¹⁰⁹ Na základě uvedených

104 MRK – sbírka č.j. 430/2001, J. Daniel, dopis z 28. 4. 1972.

105 SOKA Hodonín, AM Strážnice 2, inv. č. 133–135 – třísvazková Kronika města Strážnice sepsaná zámeckým knihovníkem Leopoldem Noppem.

106 SOKA Hodonín, AM Strážnice (AM-St2), inv. č. 82, Pamětní kniha.

107 Odborník na romskou hudbu a znalec nejen centrálních dialektů romštiny, ale také dialektů olašských a kalderašských.

108 E-mailová komunikace se Zbyňkem Andršem a osobní rozhovor z 31. 8. – 2. 9. 2024. K analýze textu písně dodal: „Text písně je patrně kontaminován romštinou, kterou užívali ještě počátkem 20. století Romové na JV Moravě. Ke kontaminaci mohlo dojít až při zápisu písně, ale zdá se být pravděpodobnějším, že text byl ovlivněn ‚moravskou‘ romštinou už dříve, než byl zapsán. Občas se v textu objevují překlpy, někdy i sporné, anebo nesprávně zapsané hranice slov... U nově vznikajících variant se mohla měnit i kompozice písně, což je zřejmě případ i zde publikovaného textu, jehož prostřední sloka ukazuje ke standardním slokám známým z moravsko-slovenského prostředí. Překlad písně *Veša, veša* je pozoruhodný tím, že do češtiny správně převádí některé olašské výrazy, např. *la podjate* – na okraji. Překladatel se evidentně musel orientovat ve dvou, nebo dokonce více romských dialektech.“ Za jeho pomoc při finalizaci tohoto článku děkujeme.

109 „Kata Ruska balval phurdel“ (Od Ruska vítr věje) zpívala Růžena Danielová (*1904), přeživší holokaustu, která se po válce přestěhovala na Strážnicko (srov. Holý, Nečas 1993: 12).

indicií nelze vzájemnou spojitost obou písni potvrdit, jde jen o další ze spekulativních hypotéz, které budou vyžadovat doplnění o další zjištění a prověřování. Považujeme však za důležité je zde zmínit, neboť by mohly vést k výraznému posunu v poznání původní písňové tradice Romů na Strážnicku (resp. JV Moravě či moravsko-slovenském pomezí) a také v poznání o šíření jiných hudebních vlivů. V neposlední řadě nám již nyní zde představené úvahy (nejen o písňové tvorbě, ale i o inspiracích k námětům her) mohou posloužit jako do jisté míry pravděpodobné rámce charakterizující romské divadlo na Strážnicku.

3.5 Projevy lokálního přináležení

Při zkoumání dobových pramenů svědčících o divadelní činnosti strážnických Romů je možné sledovat linii zvýrazňování lokálního přináležení, které je možné interpretovat jednak jako identifikaci s myšlenkou „čechoslovakismu“ a jednak jako přináležení do kulturní oblasti Strážnicka. Současně je možné sledovat i kontinuální projevy hrdosti na místní romskou komunitu, která je nositelem hudební tradice národopisné oblasti Slovácko.

Obr. 7. Slavnost v Petrově s účastí Romů v krojích, foceno patrně v roce 1900 | Foto: Josef Klvaňa | Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno – inv. č. FA2223

Obr. 8. Romské dívky z Petrova ve slavnostních krojích, foceno patrně v letech 1900–1910 | Foto: Josef Klvaňa | Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno – inv. č. FA 2219

Obr. 9. Fotografie patrně z roku 1908 s původním popisem „Zámecká čeleď a dělníci ve strážnickém dvoře /Anča Lipka z Újezda, Fr. Mička z Mizerova, Daga-Kača cigánka, žena Jožky Kubíka“ – patrně jde o ženu stojící vlevo – snad Kateřina roz. Kubíková, nar. 1868 v Hroznové Lhotě, žena Josefa Kubíka nar. 1864 | Foto: J. Relich | Národní ústav lidové kultury, etnografická sbírka, skupina Ikonografické prameny, inv. č. 23907 (do sbírky se dostala koupí od rodiny fotografa Rudolfa Navrátila)

Stopy svědčící o zvláštním postavení Romů na moravském Slovácku v meziválečném období jsou patrné i v programu vysílání rozhlasu. Dne 3. 6. 1932 byla vysílána reportáž z Velké (nad Veličkou) o délce 45 minut: „U cikánů na Slovácku“, a to s podtitulem „Národopisný obraz“.¹¹⁰ Na skutečnost, že Romové udržovali (a jistě i spoluvytvářeli) místní hudební tradici, bylo upozorňováno již dříve a je známý i fakt, že některým jednotlivcům (zejména primáši Jožkovi Kubíkovi a jeho ženě roz. Kýrové) tato sounáležitost s místní tradicí zachránila život – na poslední chvíli byli vyreklamováni z transportu do KT v březnu 1943. Ve zmíněné reportáži¹¹¹ měli vystupovat „cikáni z Hrubé Vrbky“, ovšem z jiných novinových článků se zdá, že mezi muzikanty byli i další, mimo jiné František Kýr ze Strážnice (nar. 1880), popřípadě že tyto nahrávky byly dvě – jedna již v roce 1927 (viz Obr. 3).

Pocit sounáležitosti se společenstvím československých občanů je jasně patrný již z výše zmíněného dopisu Jana Daniela st. prezidentovi Masarykovi, ale také ze vzpomínky na zpěv československé hymny na konci divadelního představení,¹¹² stejně jako ze zmínky o zpěvu československé hymny během transportu do koncentračního tábora. J. Jelínek popsal zpěv hymny během této emocionálně vypjaté situace takto:

„Vlak se s námi rozjel, ve vagonech nastalo ticho a někdo v tomto neoblíbeném tichu zanotoval „Kde domov můj“ – všichni jsme se tuto hymnu dali zpívat společně. SS man, který držel nad námi hlídku ve vagoně, na nás křičel rûhe-rûhe, abychom přestali zpívat, ale nás neutišil, až jsme hymnu dokončili. Ženy i děti plakaly, protože tenkrát se předvíдалo, že nás čeká něco velmi zlého.“ (Jelínek 1991: 6)

Z uvedené vzpomínky je patrné, že pocity přináležení k Československu byly u Romů ze Strážnicka velmi silné. Je ovšem nutné zdůraznit, že se přitom tito Romové již dříve snažili vyjednávat své přináležení do místních společenství, konkrétně v korespondenci s úřady a z konkrétních vyjednávání je zjevné, že někteří členové romské komunity nemuseli své lokální postavení vnímat jako úplně jisté a soužití s neromskými sousedy jako bezproblémové, a proto aktivně navrhovali opatření, která by vztahy zlepšila.

Například v roce 1932 žádali místní Romové v dopise, který – patrně za celou komunitu – podepsal výše zmíněný vyučený pokrývač a muzikant František Kýr (*1880), strážnické městské zastupitelstvo, aby neshody s místními obyvateli, kteří měli v blízkosti romské osady ovocné sady a obávali se, že se jim bude ztrácet

110 *Lidové noviny*, 2. 6. 1932, program rozhlasu.

111 V ní v roli reportéra vystupoval F. K. Zeman za spolupráce s R. Kynčlem, konferenciérem byl M. Hollý.

112 Tento moment zmiňovala v rozhovoru pamětnice Anežka Klaudová (MRK, A 43/2003).

ovoce, byly vyřešeny rozmístěním (doslova „proříděním“) romských rodin po celém městě. V žádosti, která byla na radnici přijata dne 16. července 1932, svůj návrh formuluje slovy:

„Prosíme Vás, městské zastupitelstvo ve Strážnici, a doufáme, že naší žádosti vyhovíte. Je nás ve Strážnici cikánů mnoho, tak že lidé si na nás stěžují, že se blíží jejím pozemkům[,] a to sadům a jiným věcem. Prosíme Vás, kdybyste nás prořídili[,] a to tak, abychom nemuseli bydlet v jedné skupině, aby si ti lidé tak nestěžovali, kteří tam mají pozemky a ovocné stromy. A proto bychom žádali, aby naše žádost u městského zastupitelstva byla vyhověna. František Kýr, pokrývač“¹¹³

Na dopise jsou podpisy Neromů (nebylo zjištěno, zda místních hospodářů či zastupitelů) a také tento přípis: „Usnes. m. rady ze dne 29-7-32 potřebné zařídí po vyšetření p. starosta s p. nám. Fr. Stanislavem“ (pan starosta je také podepsán).¹¹⁴ Ovšem ani o vyšetření, ani o opatření další informace nalezeny nebyly. Místní městský úřad se také dovolával autorit z romské komunity při snaze zamezit usazování se dalších potomků Václava Kýra (*1801, tedy potomků nejstaršího známého představitele rodu Kýrů na Strážnicku), kteří nepocházeli z rodin ve Strážnici již delší dobu usazených, ale byli do Strážnice posíláni jako potomci strážnických Kýrů.¹¹⁵ Na tomto místě je nutné zdůraznit, že mezi korespondencí města se nachází také vyjádření, které křehkost přináležení místních Romů ještě více zvýrazňuje. V souvislosti s odmítáním uznat v roce 1937 vzdáleného příbuzného strážnických Kýrů, Martina Khüra žijícího na Slovensku, potomka Václava Kýra (*1817, Petrov), za svého příslušníka, napsal tehdy již starosta Fr. Stanislav podrobné odvolání odeslané na okresní úřad do Hodonína, kde mj. uvádí:

„Podotýkáme, že ve Strážnici se žádný Václav Kýr nenarodil, který by v tomto případě přicházel v úvahu. [...] Poznamenáváme dále, že cikáni Kýři ve Strážnici usazení, jsou potomky potulných cikánů, kteří domovským právem do zdejší obce nikdy nepřislušeli a do svazku zdejší obce nikdy přijati nebyli. Zdržují se zde již po mnoho let a jsou zde mlčky trpění.“¹¹⁶

Z uvedených citací vyplývá, že se ve Strážnici na jedné straně radní obávali možného přistěhování dalších potomků Václava Kýra (*1801), který byl otcem celkem třinácti dětí¹¹⁷ a v meziválečném období mohl mít již odhadem na dvě stě

113 SOKA Hodonín, f. AM St-2, inv. č. 303, fol. 169.

114 Tamtéž.

115 Tamtéž, fol. 230.

116 SOKA Hodonín, AM Strážnice (AM-St2), inv. č. 303, fol. 231.

117 Mimochodem, nejstaršími dětmi byla dvojčata Václav a Vavřinec (*1817 v Petrově), tedy pokud bylo ve Strážnici uznáváno domovské právo jiným potomkům Václava Kýra (*1801), mělo být správně uznáno i Martinu Khürovi ze Slovenska, pokud jemu či jeho předkům nebylo domovské právo uděleno v jiné obci.

potomků s příjmením Kýr (zapisovaných též jako Kier, Kühr, Khür, Kirr atd.), na straně druhé si však samotná romská komunita uvědomovala určitá rizika a potýkala se s problémy spojenými s tím, že bydlí všichni v jedné lokalitě. Můžeme si představit, že zvláště v době hospodářské krize, kdy rodiny čelily nedostatku základních potravin (srov. Jelínek 1980, 1991), bylo zejména pro děti (které tvořily jistě větší polovinu obyvatel) prakticky nemožné, aby nechodily trhat ovoce do sadů náležících jejich neromským sousedům. Tuto situaci se snažili zástupci romské komunity řešit vyjednáváním ve městě, když navrhovali Romy „protřít“ (ve smyslu rozmístit po celém městě), ovšem návrh – jak známo z pozdějšího vývoje – zůstal nevyslyšen a byl nakonec založen *ad acta*.

Komplikované vyjednávání křehkého místa v lokálních společenstvích s úřady mohlo být jedním z impulzů, proč příslušnost Romů do této oblasti zviditelňovat skrze kulturně-společenské aktivity (Slačka, Viková 2022: 301). Nemáme poznatky o tom, že by divadlo vedené Josefem Kýrem (*1903) usilovalo o rozšíření své působnosti mimo obce, kam mohl soubor jezdit. Naopak o ambicích představitelů „cigánské omladiny“, tedy druhé iterace divadelního uskupení, víme, že směřovaly i mimo oblast jejich působení. Podle slov Františka Kýra (*1914) tyto Romové zamýšleli dokázat, „že vskutku něco dovedeme“ i skrze zájezdy do regionálních center v Prostějově, Zlíně či Olomouci.¹¹⁸ Na druhé straně mohly divadelní aktivity podporovat obraz „cikánů“ jako v moravském prostředí cizího a exotického prvku, když například představení „cikánského divadla“ bylo v roce 1932 součástí programu slavností Ludi sollemnes strážnického gymnázia s názvem Cesta kolem světa, mezi jejíž další součásti patřil například inscenovaný pestrý kongres národů s následným průvodem (Mrkvová 2007: 58–59). Autorka knihy, kde se tato zmínka nachází, se však, jak nám sdělila,¹¹⁹ domnívá, že také toto „cikánské divadlo“ hráli studenti¹²⁰ gymnázia.¹²¹

Své lokální příslušnost a identifikaci s místem vyjadřovali Romové ze Strážnicka (stejně jako v jiných oblastech JV Moravy) také slavnostním oděvem – lokálním krojem. To vyplývá jak ze zachovaných fotografií (např. Obr. 3, 7, 8 a 10), tak ze vzpomínek.¹²² Doufali jsme, že se z fotografie z roku 1935 (Obr. 10) podaří podle krojů určit lokalitu původu, a tedy i možné podobenky aspoň některých významných představitelů komunit a zejména divadla. Jak nám ale odbornice na místní kroje Klára Brožovičová (viz Brožovičová 2012) sdělila, jen

118 *Národní střed*, 24. 5. 1942, Cigánek, V.: Divadlo cigánského rodu Kýrů.

119 Viz e-mail obdrženy 1. 5. 2024.

120 Nemáme poznatky o tom, že by mezi studenty gymnázia ve Strážnici v roce 1932 byl někdo z romské komunity, a spíše se domníváme, že nebyl žádný – Josef Kýr (*1903) zde tou dobou jistě již nemohl být a Anežka Klaudová mohla nastoupit až v roce 1933 (srov. Horváthová a kol. 2021: 205).

121 Za laskavou spolupráci Mgr. Ludmile Mrkvové velice děkujeme.

122 MRK, A 43/2003, vzpomínky Anežky Klaudové.

podle oděvu je možné určit lokalitu pouze u některých – konkrétně z fotografie jmenovala zde patrné prvky typické pro Strážnici, Petrov a Tvarožnou Lhotu. Zaujala ji však doplňková výzdoba rukávů zdobených korálky, neboť se s takovou kombinací jinde nesetkala.¹²³ Ač tedy nejsme schopni určit, kdo by mohl být kdo, mohou nám aspoň kroje, v nichž byli představitelé romského divadelního souboru v roce 1935 zachyceni, svědčit jak o jejich deklarovaném přináležení ke konkrétním lokalitám, tak možná i užitím specifického prvku korálků odkazovali též na vlastní tradici. Bohužel fotografie z roku 1927 není v tak dobrém stavu, proto můžeme jen přibližně odhadovat, které osoby by mohly být zachyceny na obou fotografiích (srov. Obr. 3 a Obr. 10).

Obr. 10. „Hudební a divadelní sdružení“ Romů ze Strážnicka kolem roku 1935 | Z knihy Jiřího Pajera, *V městě a na venkově. Fotografie ze Strážnice a okolí* vydané v roce 2012 (foto č. 632)

123 K. Brožovičová v e-mailové komunikaci ze dne 23. 11. 2023. Kromě toho zde k fotografii uvádí tyto své postřehy: „... vysoký muž stojící uprostřed zadní řady a žena zcela vpravo budou ze Strážnice, soudím tak podle kordule (vestičky) muže a zástěry + kordule ženy, rukávce, které má na sobě, mají šlingování, které se také ve Strážnici nosilo. Petrov má sice velmi podobný кроj, ale ženy nosily více spodničků, takže celkový dojem nebyl takto střídavý a sukně byly širší. Co je oříšek, zbytek žen (sedící uprostřed i žena za basou) mají na zástěře našitou krajku, což není ani Strážnice, Radějov ani Petrov nebo Sudoměřice... Takto našitou krajku nosily ženy z Tvarožné Lhoty, ale tam je кроj trochu jiný... ale jejich příslušnost bych tipovala tímto směrem. Muzikanti mají pak stejnokroje kromě zmíněného Strážničana.“ Za odbornou pomoc Kláře Brožovičové velice děkujeme.

3.6 Lze romské divadlo na Strážnicku považovat za první oficiální romský spolek v českých zemích?

K položení otázky, zda můžeme romské divadlo ve Strážnici považovat za oficiální spolek, nás vedly zejména novinové články, které romské divadelníky za spolek často označovaly. Citujme například z nejdelší reportáže: „František Kýr, režisér ochotnického divadelního spolku ‚Cigánská omladina‘, povoláním kovář, v celém okolí známý sportovec“.¹²⁴ Mezi oficiálně zapsanými spolky jsme však toto uskupení, ovšem ani jiné, kde by jednatelem byli Romové ze Strážnice či z Petrova, nenalezli¹²⁵ a nebyla nalezena ani indicie k tomu, který spolek hraní těchto her zaštitil – patrně se z dané doby z okresu Hodonín nedochovaly dokumenty svědčící o tom, jaká představení byla kde a komu povolena a také realizována. Jediným dokladem o tom, že vedení romského divadla ve Strážnici o licenci uvažovalo nebo dokonce vyjednávalo, jsou slova Františka Kýry (*1914) citovaná v již zmíněném novinovém článku: „Ale kdybychom dostali divadelní licenci [...] podnikli bychom zájezdy do různých měst. Do Prostějova, do Zlína, Olomouce.“ Přestože nemáme doklady o oficiální existenci spolku romských divadelníků ze Strážnicka, dovoluujeme si vyslovit názor, že určitou formou neoficiálního či neformálního spolku romské divadlo ze Strážnicka bylo, protože přinejmenším někteří doboví mediální aktéři, ale též romští svědci (Jelínek 1991) jej za spolek naprosto samozřejmě označovali. V reportáži V. Cigánka z roku 1942 je navíc vysloven plán nebo zatím jen sen tehdejšího režiséra a organizátora souboru dosáhnout institucionalizace a profesionalizace spolku formou získání divadelní licence. Ovšem ani nenalezení a možná absence stanov, organizační struktury, definovaných cílů a činností k jejich dosažení, členských příspěvků nebo spolkové pokladny neznamena, že tyto institucionální prvky v určité méně formální podobě (zejména při vyjednávání povolení vlastních vystoupení) neexistovaly. V každém případě byli romští divadelníci v souvislosti se svým vystupováním jistě v kontaktu se spolky, které tyto běžné institucionální prvky měly, a mohly si díky nim dovolit investovat do scénografických prvků v podobě kostýmů, které romští divadelníci nahrazovali svátečním (případně jen každodenním) oděvem, nebo kulis, jež si romští ochotníci právě od jiných spolků zapůjčovali.¹²⁶ A konečně, svého druhu spolkem je uskupení romských divadelníků ze Strážnicka z naší perspektivy především svým uvědomělým cílem skrze vlastní sebe prezentaci zlepšit mínění o Romech, a kolektivně tak přispět k občanské emancipaci Romů.

124 *Národní střed*, 24. 5. 1942, V. Cigánek: Divadlo cigánského rodu Kýrů, zdůraznění autoři.

125 SOkA Hodonín, f. OkÚ Hodonín, k. 20, 21.

126 MRK, Sbírky MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi.

4 Závěr: Divadlo jako nástroj sebe prezentace

Autoři knihy *Cesty českého amatérského divadla* se shodují, že při práci na jejich kolektivní monografii

„bylo stále zřetelnější, že amatérské divadlo je principiálně a trvale záležitostí konkrétní pospolitosti, která podle zájmů a potřeb, jež leží a působí ‚mimo sféru divadla‘, si pomocí divadla pro sebe cosi realizuje. Tyto ‚mimoestetické, mimoumělecké, mimodivadelní‘ záležitosti se vyslovují divadlem a jsou takto ‚sdíleny‘ pospolitostí, jíž se dotýkají.“ (Císař 1998: 6)

V rámci tohoto pohledu můžeme říci, že romští divadelníci na Strážnicku komunikovali jednak s vlastními romskými komunitami, jednak s lokálními neromskými společenstvími a jejich institucemi, a skrze dobová média nepřímou také s veřejností v celém státě. Ona mimodivadelní potřeba, kterou podle našeho názoru Jan Daniel st., Josef Kýr (*1903), František Kýr (*1914) a další vyjadřovali a sdíleli se svou pospolitostí (definovanou etnicky i politicko-společensky), byla etnická sebeidentifikace a vyjádření její příslušnosti (společenské, politické, kulturní) do společenského celku skrze kulturní činnost, která zlepšovala společenský obraz osob považovaných za „cikány“.

Jakkoliv byla příslušnost Romů ze Strážnicka do lokálních komunit i společnosti jako celku křehká a byla předmětem neustálého individuálního i institucionálního vyjednávání a v roce 1943 byla násilně přerušena nucenou táborovou koncentrací a genocidou, kterým jejich neromští sousedé a jimi ovládané lokální autority ve většině případů nemohli a/nebo nechtěli zabránit, vyjádření příslušnosti zdejších Romů do společenského celku skrze ochotnické divadlo bylo natolik významné, že v optice některých hlasů dobových médií se tito Romové stali vzorem možného soužití většinové společnosti s menšinou v době restriktivního prosazování asimilačních politik v prvních letech existence protektorátu.¹²⁷

Navzdory dostupnosti pouze kusých informací o repertoáru, zahrnujících většinou pouze názvy divadelních her a u některých z nich jejich stručné

127 Např. *Národní střed*, 24. 5. 1942, V. Cigánek: Divadlo cigánského rodu Kýrů. K problematice přístupu protektorátních úřadů a médií k Romům nejnověji a nejpodrobněji viz Baloun (2022). Na jedné straně je pochopitelné, že je třeba tento dobový diskurz, v rámci něhož byla například tato nejdelší reportáž věnovaná romskému divadlu ze Strážnicka publikována, reflektovat a kriticky nahlížet, na straně druhé však je možné brát jako velký úspěch romského divadelního uskupení ze Strážnicka (a možná i autora reportáže), že právě na jaře 1942, tedy jen 9 měsíců před transporty do KT, vyšel tak oslavný článek o kulturně-umělecké činnosti jejich představitelů. A je na místě otázka, zda by samotná oslavná reportáž mohla být v době přísné cenzury vůbec publikována, kdyby v ní onen dobový diskurz zmiňující povinné usazení se „cikánů“ a mluvící o „roztoulané duši cigánské“ zcela chyběl. Aspoň preliminární zjištění o komplikovaném vztahu V. Cigánka s vedením redakce Národního středu obsahuje Stránského kvalifikační práce (2010).

syžety, jsme se výše pokusili naznačit dramaturgické a scénáristické tendence jednotlivých iterací romských divadelních uskupení. Na tomto základě se můžeme pokusit rekonstruovat do určité míry hypotetický, ale přinejmenším pro čtyřicátá a padesátá léta velmi pravděpodobný vývoj dramaturgie, a tím pádem i proměny kulturního ovlivňování společenského obrazu Romů skrze ochotnické divadlo.

Zdá se, že v počátcích fungování souboru ve třicátých letech mohlo docházet k nastudování her publikovaných v té době pro širokou síť ochotnických divadel. Tyto hry pak v souvislosti se svou hudebnickou tradicí vůdčí osobnosti divadla doplňovaly autorskými nebo odjinud převzatými hudebně-pěveckými výstupy. Tato spíše tušená a vzhledem k nedostatku informací nepřímými důkazy podepřená (a tedy hypotetická) dramaturgická praxe je pochopitelná pro kohokoliv, kdo se samostatnou ochotnickou divadelní činností teprve začíná. Vzhledem k bohaté amatérské divadelní činnosti v dané době, která mohla teoreticky ztvárňovat podobné, nebo dokonce i stejné hry, je také vysvětlitelné, proč v porovnání s pozdějším obdobím nevzbudila činnost romských divadelníků výraznější pozornost médií.

Této pozornosti se dostalo až druhé iteraci divadelního souboru zejména na počátku čtyřicátých let, která byla (často i s odkazy k předchozí činnosti) na stránkách tisku prezentována jako jeden z ukazatelů úspěšné integrace či spíše asimilace „cikánů“ prosazované protektorátními úřady zvláště po zákazu kočování v roce 1940.¹²⁸ Integrační narativ dominuje hlavně článku V. Cigánka, který ostatně pocházel z nedalekého Rohatce.¹²⁹ I přes toto tendenční reportování se zdá, že přinejmenším od této doby je v činnosti romských divadelníků (až do jejího nuceného ukončení v roce 1942) přítomný cíl a program skrze divadelní činnost v blízkém i vzdálenějším okolí (a také skrze její prezentaci v médiích) korigovat společenské představy o Romech jako o společensky podceňované a marginalizované skupině.¹³⁰ Dochází k vývoji dramaturgické strategie, která sice stále vychází z existujících námětů dramatických či hudebních, ale s těmito aktivně a kreativně pracuje. Zdá se, že v předválečném a válečném období nedochází ke zpracovávání vlastních námětů inspirovaných životem komunity, a to ani přes levicově zaměřený politický aktivismus některých zdejších Romů. To, že se romští divadelníci vyhýbali látce tematizující problémy interetnického soužití a problematického postavení Romů ve společnosti, je pochopitelné. Srovnáme-li společenské postavení komunity místních Romů s jinými romskými

128 Obězníkem ministerstva vnitra z 30. 11. 1939 bylo nařízeno, že se do konce ledna 1940 musí všichni kočovníci usadit (srov. např. Horváthová a kol. 2021: 233).

129 Stručná informace o novinářském působení Viktora Cigánka je založena na jeho svědectví u poválečného soudu s jeho nadřízeným Janem Vrbou (viz Stránský 2010).

130 Viz výše citovaná slova Fr. Kýry (*1914) zapsaná F. Cigánkem (*Národní střed*, 24. 5. 1942, V. Cigánek: Divadlo cigánského rodu Kýrů), zdůraznění autoři.

komunitami v českých zemích, jeví se nám jejich situace jako poměrně lepší. Přesto šlo o relativní a křehkou rovnováhu, neustále doprovázenou vyjednáváním „tolerování“ Romů jejich sousedy a úřady. Limity tohoto vyjednávání se pak ukázaly v tragickém období holokaustu. V nově se utvářející společenské, kulturní a politické situaci padesátých let bylo naopak možné autentický příběh komunity skrze původní dramatický námět sdělit, zejména když vnitřní motivací divadelníků byla bezprecedentní prožitá traumata, a vnější politické podmínky tak sdílení příběhu kritického k předchozím politickým režimům nebránily, nebo je dokonce podporovaly.

Závěrečnou kapitolu kulturní činnosti romských divadelníků ze Strážnice a okolí potom tvoří snahy o obnovení amatérského dramatu v době existence Svazu Cikánů-Romů, která v rámci emancipačního snažení představuje zdánlivě ideální podmínky. Nicméně nezájem mladé generace, snad podpořený atraktivitou jiných vzdělávacích, propagačních a zábavních médií, vytvoření v pořadí již čtvrté iterace divadelního souboru neumožnil.

Text tak přispívá k poznání složitých a v čase se proměňujících mechanismů usilujících o společenskou emancipaci Romů, a to skrze zkoumání činnosti romského divadelního souboru ve Strážnici a aktérství jeho členů. Přestože je postaven především na zachovaných fragmentech v podobě svědectví Romů, rozhovorech a novinových článcích a také na archivním a na genealogickém bádání, přiznáváme, že část našich interpretací je rekonstrukcí do jisté míry spekulativní. V každém případě se snažíme na jedné straně o shromáždění a kritické zkoumání dostupných zdrojů a na straně druhé cílíme na jejich nahlížení novým úhlem pohledu. Skrze detailnější přiblížení hlavních aktérů, poznatků o hrách, do her zapojených písní, oblastí působení i dalších aspektů získává romské divadlo ze Strážnicka jasnější obrysy, pevněji spojené s obecnějším sociálním a kulturním kontextem i s procesem emancipace Romů. Zároveň výsledky dokazují, že si alespoň hlavní aktéři divadla byli vědomi společného cíle: skrze vlastní sebezprezentaci napomoci zlepšení obecného mínění o Romech a boření předsudků.

Seznam zkratk

f. fond

JV Moravajihovýchodní Morava

kar.karton

kn.kniha

KTkoncentrační tábor

MZK Moravská zemská knihovna

SCR Svaz Cikánů-Romů

Zdroje

Archivní zdroje

ABS, složka 2017/14, Životopis, 20. 9. 1954

AMB Brno, f. Z1 – Policejní přihlášky

MRK (Muzeum romské kultury v Brně), Sbírky:

MRK 430/2001, dopisy Jana Daniela z Rohatce, nar. 1921 v Petrově, datované 1972, 1973 a adresované F. Glacnerovi;

MRK, A 43/2003, vzpomínky Anežky Klaudové

Muzeum Strážnice, dopis od Dr. Miroslava Kouteckého z osmdesátých let ze Šternberka

MZA v Brně

- f. B 22, f. B 40 (– Zemský úřad Brno, III. manipulace), f. E 67

- Sbírka matrik římsko-katolických farností, online (Hrubá Vrbka, Kněždub, Petrov, Strážnice, Radějov, Tvarožná Lhota, Velká nad Veličkou a další – viz <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/hledani>)

- Sčítací operáty online (<https://matriky.online/brno-scitani/>)

NA Praha

- f. MŠ, f. MV (stará registratura, 1919–1944)

SOkA Hodonín

- fondy AM Strážnice (St1 a St2), AO Kněždub, AO Mistrín, AO Petrov, AO Radějov, AO Sodoměřice, AO Svatobořice, AO Mistrín, OkÚ Hodonín

VÚA-VHA Praha, sbírka osobních spisů žadatelů o osvědčení na základě zákona č. 255/ 1946

Novinové články – řazeny chronologicky

- Domov a svět* 12. 3. 1932, [autor] dk.: Užhorodští cikáni zakládají divadlo.
Lidové noviny 2. 6. 1932, program rozhlasu.
Pozor – Národní noviny pro zemi Moravskoslezskou 7. 2. 1937, [autor neuveden]:
Cikánské divadlo v Nových Zámcích [rubrika Kultura, s. 5].
Moravské Slovo 10. 2. 1940, [autor] dk.: O cikánech civilisovaných.
Národní listy 17. 2. 1940, [autor] P.: Cikáni z lepší stránky.
Polední list 13. 3. 1940, [autor neuveden] Cikáni s lepší stránky.¹³¹
Národní listy 7. 3. 1940, [autor] P.: Cikánské ochotnické spolky.
Venkov 8. 3. 1940, [autor] e.č.: Cikáni hrají divadlo.
České slovo (pondělník) 23. 12. 1940, [autor neuveden] O civilisovaných cikánech na Slovácku.
Národní listy 19. 12. 1940, [autor] P.: Čtvrť Cikánov. Cikáni mají ochotnické divadlo, školu, cymbálovou muziku a doktora práv.
Moravská orlice 14. 4. 1942, [autor] mi: Cikánské divadlo ve Strážnici.
Polední list 24. 4. 1942, [autor neuveden]: Cikánští ochotníci.
Národní střed 24. 5. 1942, Cigánek, V.: Divadlo cigánského rodu Kýrů.
Lidové noviny 4. 7. 1942, [autor] ek: Vzorná cikánská obec.
Jiskra (vesnické noviny okresu Veselí n. Moravou) 12. 2. 1955, [autor neuveden]:
Nový život.

¹³¹ Článek evidentně převzatý, a to buď z *Národních listů* ze dne 17. 2. 1940, nebo z večerního *Českého slova* ze 16. 2. 1940 (srov. Nečas 1983: 75).

Literatura

- Baloun, P. 2021. Chapter 8. Czechoslovakia. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Voices in History*. Paderborn: Brill, 549–593. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58332> [24. 4. 2024].
- Baloun, P. 2022. „Metla našeho venkova!“ *Kriminalizace Romů od první republiky až po prvotní fázi protektorátu (1918–1941)*. Dolní Břežany: Scriptorium.
- Bečvářová, I., Hanzlíčková, J. 1990. *Západočeská divadelní kultura v letech 1949–1955: Výběrová bibliografie*. Plzeň: Státní vědecká knihovna.
- Brožovičová, K. 2012. *Žena v tradiční kultuře. Sociokulturní sondáž přenosu tradice lidového oděvu v genderové linii*. Dizertační práce, vedoucí A. Křížová. Brno: FF Masarykova univerzita (Ústav evropské etnologie).
- Císař, J. (ed.). 1998. *Cesty českého amatérského divadla: vývojové tendence*. Praha: IPOS.
- Glacner, F. 1973. *Historie cikánského (romského) divadla na území dnešní ČSSR*. Diplomová práce, vedoucí A. Závodský. Brno: Filozofická fakulta UJEP Brno.
- Holý, D. 1984. *Mudrosloví primáše Jožky Kubíka*. Praha: Supraphon.
- Holý, D., Nečas, C. 1993. *Žalující píseň*. Strážnice: Ústav lidové kultury.
- Horváthová, J. 1994. Možnosti integrace na příkladu moravských Romů. *Romano džaniben* 1 (1): 8–19.
- Horváthová, J. a kol. 2021. *...to jsou těžké vzpomínky I*. Brno: Větrné mlýny, Muzeum romské kultury.
- Jelínek, J. 1980. (Nepublikováno.) *Poslední slova svého otce*. Nepublikovaný rukopis. Uložen v NA Praha, f. ÚV SPB, soutěž 2705 Jelínek Josef.
- Jelínek, J. 1991. (Nepublikováno.) *Paměti o utrpení a mučení Československých lidí za II. světové války v koncentračních táborech „Osvětimi – Birkenau ROMU a ŽIDU“ i ostatních politicky stíhaných občanů*. Kopie nepublikovaného strojopisu uložena ve sbírkách Muzea romské kultury, př. č. MRK 17/91.
- Kočí, J. 2007. *Divadlo Romathan (Cestou romského divadla: Z indických kořenů k divadlu Romathan)*. Diplomová práce, vedoucí E. Stehlíková. Praha: FF UK, Katedra divadelní vědy.
- Kočí, J. 2010. Několik poznámek k vývoji romského divadla v Evropě. In: *Tradice českého ochotnického divadla a amatérské divadlo dneška. Sborník příspěvků na sympoziu*. Miletín: Muzeum českého amatérského divadla, 80–86.
- Kovaříková, O. 2013. *Cenzura a její vliv na divadelní život v Protektorátu Čechy a Morava*. Diplomová práce, vedoucí A. Mišková. Praha: PdF UK.
- Knopf-Vodňanský, F. 1931. *Cikáncina věštba: Tajemný zjev na starém hradě*. Praha: Fr. Švejda.
- Lacková, E. 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.

- Lexa, L. 2018. *Vojáci Slovácké brigády očima historické statistiky. Příloha 1 – Databáze příslušníků Slovácké brigády*. Diplomová práce, vedoucí J. Baláž. Brno: Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, Ústav pomocných věd historických a archivnictví.
- Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). 2021. *Roma Voices in History. A Sourcebook, Roma Civic Emancipation in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58332> [cit. 7. 5. 2024].
- Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). 2022. *Roma Portraits in History. Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58333> [24. 4. 2024].
- Memorial Book 1993. *Memorial Book – The Gypsies at Auschwitz Birkenau 1, 2*. Mnichov/ New York: K. G. Saur.
- Mrkvová, L. a kol. 2007. *Vyšší bratrské školství a strážnické gymnázium*. Strážnice: Občanské sdružení při Purkyňově gymnáziu Strážnice.
- Nečas, C., 1977. Obyvatelé cikánských táborů na Moravě. (Demografická charakteristika podle sčítání obyvatelstva r. 1930.) *Časopis Matice moravské* 96 (3–4): 313–332.
- Nečas, C. 1982. K sociální adaptaci Cikánů na Strážnicku. *Národopisné aktuality* 19: 25–32.
- Nečas, C. 1983. Usedlí strážničtí Cikáni. *Jižní Morava* 19 (22): 63–78.
- Nečas, C. 1986. K zapomenutým kapitolám ze života strážnických Romů. *Malovaný kraj: národopisný a vlastivědný časopis Slovácka* 22 (5): 18.
- Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khēr báro. Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II – Březince*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně.
- Nečas, C. 1994a. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně.
- Nečas, C. 1994b. Neznámý podnět. *Romano džaniben* 1 (3): 16–18.
- Nečas, C. 1995. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Nečas, C. 1997a. *Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech*. Olomouc: UP v Olomouci.
- Nečas, C. 1997b. Strážničtí Romové a jejich divadlo. *Romano džaniben* 4 (1–2): 59–60.
- Nečas, C. 2002. K profesní orientaci moravských Romů a Sintů (od provozování řemesel a obchodu přes hudební a zábavné produkce až k příležitostné práci a službám, doplňovaným domácí výrobou a nelegálními zdroji obživy). *Český lid* 89 (4): 343–350.
- Nečas, C. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Maticе moravská.

- Nečas, C. 2009. Z dějin romského divadla. *Národopisná revue* (1): 49–51.
- Sadílková, H., Závodská, M. 2022. Asserting a Presence in the Public Sphere: Autobiographies by two Romani Holocaust Survivors in Communist Czechoslovakia. In: Donert, C., Rosenhaft, E. (eds.). *Tracing the Legacies of the Roma Genocide: Families as Transmitters of Experience and Memory*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 183–213.
- Scherl, A. 1998. Cesty českého ochotnického divadla v samostatné republice 1918–1939. In: Císař, J. (ed.). *Cesty českého amatérského divadla: vývojové tendence*. Praha: IPOS, 111–136.
- Schuster, M. 2020. „Jinak bychom tady nebyli.“ Příběh rodiny Dychovy z obce Hrušky (okr. Břeclav). *Romano džaniben* 27 (2): 7–53.
- Slačka, D. 2022. František Kýr. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Portraits in History. Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill, 307–318. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58333> [cit. 24. 4. 2024].
- Slačka, D., Viková, L. 2022. Chapter 6. Czechoslovakia. Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Portraits in History. Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill, 283–326. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58333> [cit. 24. 4. 2024].
- Soukup, D. 2013. „Cikáni“ a česká vesnice. *Konstrukce cizosti v literatuře 19. století*. Praha: NLN.
- Srba, B. 1998. České ochotnické divadelní hnutí v letech německé okupace a druhé světové války. In: Císař, J. (ed.). *Cesty českého amatérského divadla: vývojové tendence*. Praha: IPOS, 151–172.
- Stránský, V. 2010. *Protektorátní novinář Jan Vrba před Národním soudem*. Diplomová práce, vedoucí P. Večeřa. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.
- Thompson, E. P. 1991. *Making of the English Working Class*. London: Penguin.
- Valenta, J., Šrámková, V. (eds.). 2001, 2002. *Místopis českého amatérského divadla*. Praha: IPOS – Informační a poradenské středisko pro místní kulturu, 2 sv.
- Viková, L. 2018. „...jako cikán!, bez jakéhokoliv vzdělání pochopil za hranicema vážnost doby pro národ československý a přihlásil se dobrovolně do československé armády“. *Bulletin Muzea romské kultury* 27: 10–45.
- Viková, L. 2022. Jan Daniel. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Portraits in History Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill, 287–307. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/58333> [cit. 24. 4. 2024].
- Vrána, V. 1932. *A odpusť nám naše viny. Hra z venkovského života o 3 dějstvích*. Praha: Neubert.

Závodská, M., Víková, L. 2016. Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946. *Romano džaniben* 23 (2): 107–124.